

Gorazd Stariha

Dimež in njegovi

O Kranjskih Janezih, ki so služili cesarju najraje kar v domačih gozdovih, ali: oporečniki po kranjsko

»Zima je že navadni čas za tatvine in roparije, vse novice pripovedujejo od njih; tudi na Krajskem se tega dosti sliši; posebna tatinska šega pa je letas semtertje na Gorenškem, de tatovi prešiče kradejo, jim glave odrežejo, in jih na oknjo gospodarja postavijo; prešiča pa potem sabo pobašejo.«¹

Dimeževo rojstvo

Franc Zihlerl – Dimež se je rodil 2. decembra 1827 na Gorenji Savi pri Kranju kot nezakonski otrok materi Jeri Zihlerl, po domače Dimci. Botra pri krstu sta bila Janez Krt, kmet in Neža Česen, kajžarka. Babica je bila Urša Čadež.² Mati Jera je bila pri oblasteh zapisana kot ženska, ki je imela najtesnejše zveze z rokovnjači in kot piše kranjski okrajni glavar, Tomaž Pauker, naj bi bil Dimežev oče Travnov Janez, ki je pripadal eni najstarejših kranjskih rokovnjaških družin, Jera pa je bila njegova priležnica.³

Tako je bil torej mali Franci že ob rojstvu zaznamovan z rokovnjaštvom in je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo stopil po očetovih stopinjah. Končni korak je storil tako kot mnogi drugi, skorajda vsi rokovnjači, takrat ko so ga poklicali v vojsko. Njegov izvirni greh je bilo dezertstvo in kot takega so ga tudi obravnavali, ko ..., sicer pa lepo počasi. Najprej je treba reči besedo, dve o samem rokovnjaštvu, o katerem je bilo sicer že precej napisanega in bi tukaj predstavil samo dobo v času Dimeža, oz. neposredno pred njim.

Josip Benkovič, ki je pisal o rokovnjačih v *Domu in svetu*,⁴ pravi, da so bili rokovnjači najbolj oblastni in mogočni v prvi polovici 19. stoletja (od leta 1800 do 1853). Spomini nanje da so se ohranili, vsaj med starejšimi ljudmi, do njegovih dni in Veliki Groga, Črni Jurij, Dimež in drugi so bili še takrat strahovi v ljudskih pripovedkah. *»Okoli leta 1820 je rokovnjaško rogoviljenje nekoliko potihnilo, toda tem silneje so zopet vzrojili, ko so stopili na pozorišče oni sloviti in siloviti razbojniki Veliki Groga, Dimež in Črni Jurij. Dočim so jih doslej nazivali ljudje le roparje ali »ravbarje«, nadeli so jim sedaj stalna imena: rokovnjač, plajšar, malhar itd.*

V dobi od leta 1825 do 1843 je dosegla rokovnjaška moč in nasilnost svoj vrhunec.«

Središče, kot pravi Benkovič, *»metropola«*, rokovnjaškega kraljestva je bilo ob kranjsko-štajersko-koroški meji, nad izvirom Savinje in Karniške Bistrice, pod Sedlom ali *»Jermanovimi vrati«*.

Tam naj bi stoloval rokovnjaški *»papež«* in imel podružnice – za Kranjce v Udin borštu poleg Kranja. Ti prebivalci Udin boršta, *»večinoma okrog Kranja doma, so bili mnogo lepše oblečeni kakor kmečki mladeniči in so radi občevali z vaščani. Kmetu navadno niso storili nič*

¹ Novice, 2.1.1850. V ležečem tisku so dobesedni prepisi iz virov oz. literature.

² Nadškofijski arhiv Ljubljana, rojstna matična knjiga Kranj-Šmartin 1812–1831.

³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), fond Občina Kranj (KRA-2), arhivska enota (a.e.) 366. – 27.8.1852 je glavar Pauker pisal kranjskemu županu Konradu Lokarju, da se iščeta rokovnjač vulgo Travnov Janez in njegova priležnica, mati znanega bandita in dezerterja vulgo Dimeža, zaradi pričevanja v neki kriminalni zadevi. Travnov Janez da pripada eni najstarejših kranjskih rokovnjaških družin, Travnom. Takrat naj bi bil star približno 50 do 60 let.

⁴ Josip Benkovič: Črtice o rokovnjačih, Dom in svet, 1890.

žalega, a ropali so bogatine in cerkve. Prihajali so k imovitejšim posestnikom, kadar so vedeli, da je malo varuhov doma, in tirjali to in ono ter pretili, da zažgo hišo, če ne dobe, kar zahtevajo.« Ta robinhudovski opis rokovnjačev naj bi zakrivil Alfons Pavlin,⁵ Benkovič pa dodaja: »Način, kako so rokovnjači prosili, bil je jako drzovit. Bili so v svojih nazorih pravi pravcati komunisti – ljudje, ki menijo, da ima vsakdo pravico do vsakega imetja.«⁶

Zanimiv je Benkovičev opis prošnje, ki jo je 12. marca 1843 poslal tedanji komendski župan, Aleksij Kem, cesarju Ferdinandu.⁷ Benkovič je v prispevku za *Dom in svet* prošnjo povzel v prevodu: »Komendska soseska kleče prosi, da bi Njih Veličanstvo blagovolilo kaj ukreniti za iztrebljenje neukročenih lopovskih čet (unberührte Gaunerbanden) iz njih soseske in iz sosednih okrajev. ... Kakor pribega ubogo dete, ki si samo ne more pomagati in se braniti, v sili in nevarnosti s popolnim zaupanjem v obrambo svojega očeta, tako smo tudi mi ... prisiljeni in skrajni nevarnosti svojega življenja in imetja položiti sledečo prošnjo z najpopolnejšim zaupanjem pred prevzvišeni prestol ... Ne prosimo, da bi se nam zmanjšali davki, niti da bi se izpremenila ... kaka postava, temveč prosimo za varstvo svojega imetja in celo za svoje ne varno življenje. Povod tej prošnji nam dajo neki lopovi, tatinske in roparske druhal, ki se že mnogo let klajajo v naši okolici in katere vlada takorekoč molče trpi. Znani so splošno po Kranjskem z raznimi imeni, kot »Rakonači (sic!), Plajšarji, Malharji« itd., da so tujemu blagu zelo nevarni ... in so zadnja leta narasli v veliko število. Kako zelo so po tem izvzku človeštva v nevarnosti vsi okoli ležeči okraji: okolica Ljubljana, Brdo, Tržič, Smednik in zlasti naš rodni okraj Mekine, dovoljujemo si preponižno oznaniti po priloženem popisu, iz katerega bo Nj. c. kr. apost. Vel. blagovolilo milostno uvideti vso njih škodljivost in grozovitost.»

Benkovič nadaljuje: »Nato opisuje listina napad na kapelana (Kajetana Hubra⁸ – op. avt.) 22. decembra 1841, ko so razbojniki trikrat naskočili hišo, druge tatvine in zločine ter slednjič oni poboj rokovnjačev (kmetje so 22.12. zjutraj, po napadu, obračunali z rokovnjači – op. avt.). Kot vzrok, da se obračajo s to prošnjo neposredno na cesarja samega, navaja (listina oziroma župan Kern – op. avt.) sledeči razlog: »ker vkljub premnogim, iskrenim prošnjam, katere so poslali i c. kr. okrožnemu sodišču i visokemu deželnemu predsedništvu v Ljubljano i visokemu kriminalnemu nadsodišču v Celovec niti najmanjše pomoči niso dosegli«, zato se obračajo nanj z otroškim zaupanjem, da jim bo on, kot vedno skrbni oče, gotovo prihitel na pomoč. Potem dostavijo nasvet,

⁵ Slovenski narod VIII, 1875, št. 121.

⁶ Benkovič: Črtice ..., Dom in svet, 1890, str. 19.

⁷ Benkovič: Črtice ..., Dom in svet, 1890, str. 151, 152.

⁸ Obračun kaplana Kajetana Hubra (Slovenski biografski leksikon – Kajetan Hueber, pisatelj, r. 2. avg. 1810 pri Devici Mariji v Polju, u. 1. avg. 1870 v Čemšeniku) z rokovnjači je izpričan tudi v gradivu osebnega fonda Andreja Praprotnika (ARS, AS–982), ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije (avtor zapisa naj bi bil Tomo Petrovec): »Ko je ostavil vojaško službo (Huber – op. avt.), je prišel v Komendo, kjer je imel v prvem nadstropju kapelanije dvosobno stanovanje. S seboj je prinesel vsakovrstno orožje, sablje, puške, samokrese i. dr. – V prvem času njegovega kapelanovanja so se v Komendi in bližnji okolici često pojavljali rokovnjači – menda ostanki svojih proslulih prednikov. – V neki gostilni sedelo je več kmetov. Ko pride Huber med nje, nanese razgovor tudi na rokovnjače. Kmetje so vsevprek trdili, da rokovnjačev nihče ne užene, ker se je vsakomur bati njihovega maščevanja, če bi jih izdal. Tedaj stopi Huber (mož izredno velik in močan – pravi orjak) sredi sobe in pravi: »Ste li Vi možje? Ne, niste možje, vsi ste figarji. Vi se rokovnjačev bojite, jaz pa se jih ne bojim. Če jih kje izsledite, pridite mi povedat. Kdor izmed vas ima še kaj gorenjskega poguma v sebi, pojde z menoj. Polovimo jih in odvedemo v Ljubljano.« Te odločne besede Huberjeve so malodušne kmete opogumile. – Kmalu potem so mu sporočili, da se nahaja večja skupina rokovnjačev v nekem gozdu na Berniku pri Cerkljah. Huber si prizvame večje število kmetov. Ž njimi obkoli taborišče rokovnjačev, jih vse polovi, zveže in prižene v Komendo. Tam jih nalože na velik kmetški voz (parizar) in zvezane odpelje v Ljubljano, kjer jih izroče oblast. – Huber pa se je dobro zavedal, da si je s tem drznim činom nakopal smrtno sovraštvo rokovnjačev. Zato si je najel najmočnejšega in najpogumnejšega kmetškega fanta iz Kaplje vasi, da je hodil k njemu v kapelanijo prenočevat. Odkazal mu je posteljo v prvi sobi in mu izročil vojaško puško, s katero naj takoj strelja, čim začuje kaj sumljivega okrog kapelanije. Ob prvem strelu mu pride on sam (Huber) na pomoč, zato naj se ne boji. – Kar je Huber pričakoval, to se je vresničilo. Ne dolgo potem namreč začuje omenjeni fant sumljiv ropot pod svojim oknom, ko pa se v postelji skloni, opazi, da je že nekdo prislonil lestvo na njegovo okno, takoj nato pa zagleda vrh lestve neznanca. Fant nič ne premišlja, zgrabi puško, sproži in neznanec strmoglavi na tla. V tem hipu je bil že tudi Huber v prvi sobi in ko se za prvim napadalcem prikaže pri oknu drugi, sestrelita tudi tega. Rokovnjači bi bili napadali najbrž še dlje, a streljanje je prebudilo cerkvenika, ki je začel biti plat zvona. To je zbudilo speče vaščane, ki so prihiteli od vseh strani in rokovnjače pregnali. Od tedaj Komenda baje ni več videla rokovnjačev!«

kako bi se moglo lopovom najpreje priti do živega; polove naj jih namreč vse od prvega do zadnjega in jih pošljejo v oddaljene kaznilnice in prisilnice, da se ti »roparski veterani« in »v zlobnosti eksaltirani ljudje« ne bodo več vrnili, in se ne bode bati zopet novega zaroda. Živo slikajo potem svojo revo radi te stiske, češ, »kaj preostaja že itak ubogemu podložniku v njegovem siromašnem življenju prijetnega na svetu, ako vidi ne le svoje, v potu obraza prisluženo imetje, s katerim pa še družina komaj shaja, temveč tudi svoje življenje v vedni smrtni nevarnosti.« Vlada je prepričana, da sredstva, katera je doslej uporabljevala zoper to nasilstvo, nikakor ne zadoščajo, ker čisto nič ne pomaga, ako ujamejo tega ali onega lopova, ko je drugih še čez mero v gozdovih. Vse sile naj se torej združijo in rešijo deželo te nadloge (Landplage), »ker sicer bodo ubogi seljaki v obupnosti prisiljeni storiti zadnje korake, da zapuste te nevarne kraje, kjer si niso niti življenja v svesti, in da primejo za beraško palico.« Konečno ponavljajo še enkrat svojo iskreno prošnjo in trdno nado, da jih cesar, kateremu je geslo »recta tueri«, ne bode pustil osirotele, temveč da bo takoj stegnil nad nje svojo mogočno očetovsko roko.

Temu nujnemu prosilnemu klicu se je vlada povoljno odzvala. Začeli so se na mnogih krajih lovi na rokovnjače; za glave njih voditeljev so razpisali celo nagrade.

A tudi sedaj niso bili uspehi taki, kakoršnih bi mogli pričakovati. Prepodili so sicer iz nekaterih krajev drzovite lopove in nekatere tudi polovili, toda večina njih se je poskrila v najtemnejše gošče na visokih gorah in tam v miru ždela, dokler je besnil vihar zoper nje. Hodili so iz dežele v deželo, po mestih in vaseh kot potniki, ali so služili tu in tam pri kaki hiši, da so se zavarovali pred vohuni. Skrivaj pa so bili še vedno v zvezi z glavno tolpo, katero so zalagali z vsakovrstnim nakradenim blagom (v Kamniku je neki hlapec gospodarju podavil po noči vso kuretino, da bi jo poslal v gore »za dober namen«).

V komendski prošnji je opisana nejevolja kmetov glede neučinkovitega zatiranja rokovnjaštva in strah pred njihovim maščevanjem, saj »kdor se je drznil ovaditi rokovnjača, videl je včasih še isti dan svoje poslopje v plamenu, ali pa mu je odpeljala po noči »nevidljiva« roka konja, ali govedo, ali par prašičev itd.«⁹ Strah pred maščevanjem je bilo tisto glavno dejstvo, ki je omogočalo rokovnjačem njih delovanje in preživetje. Vedelo se je, kdor bi rokovnjača prijavil oz. ga ne bi ubogal, mu bodo zažgali! In niso bili redki primeri, ko so iz ječe izpuščeni rokovnjači najprej zadostili svoji maščevalnosti s požiganjem. O dveh takih, rokovnjaških požigih iz leta 1850, nam govore Novice: »V pondeljek pred praznikom sv. rešn. telesa, to je 27. t.m. zvečer ob 10. uri je že spet v Vodiški fari, v Bukovci 5 kmetiških hiš z drugimi poslopji vred pogorelo. Pri prvi hiši je zgorelo tudi 7 glav živine, ljudi pa vendar ni nobeden poškodvan. Skorej ne moremo drugač misliti, kakor da je bilo zažgano, ker je na podu (skednju) začelo goreti, kjer ni imel po dnevi nobeden nič opraviti, in ker tudi per tisti hiši nobeden tobaka ne pije. In pa še iz več družih vzrokov to lahko sodimo. Kam bomo prišli, če se hudobneži in malopridni berači ne bojo bolj uganjali in strahovali? – Bukovski pogorelci so sicer vsi zavarovani, pa ker niso za veliko in ker je škode čez 7000 glđ, spet prosim, de bi nam miloserčni ljudje kake darove podelili. (Jernej Arko, Vodiški fajmošter).«

»Že spet smo ogenj v Vodiški fari imeli. Ponoči o pol 12. med 17. in 18. t.m. ste v Bukovci spet 2 kmetiški hiši s svojimi poslopji pogoreli in pa en pod (skedenj) nekiga tretjiga gospodarja. Tudi pri tem ognju so okolišne take, de se ne da drugači misliti, kakor de je zažgano bilo. – Od sv. Matija sem je zdaj že v petič v Vodiški fari gorelo. Ljudje so tako ostrašeni, de so vsi prepadeni, nekteri skorej neč ne spijo, noči se že naprej boje, in se vsi zganajo, če le ura bije, in res prav čuditi se je, de do dobriga ne zbole. – Zavarovani so zdaj pri nas do maliga vsi. To blodenje je pa že prazno, da si posestniki sami zažigajo, de dnarje dobe in ložej na novo zidajo in cimprajo. Pri nas se že nič taciga misliti ne da.«

Poročevalec, Jernej Arko, je tožil tudi nad neiznajdljivim obnašanjem kmetov pri požarih in pozival oblast, da bi kaj ukrenila glede gasilstva (vsaka vas naj bi imela »špricovnico in pletena ter zasmoljena vedra za gašenje«).¹⁰

⁹ Benkovič: Črtice ..., Dom in svet, 1890, str. 20.

Kranjski okrajni glavar Pauker in njegove dnevno-nočne rokovnjaške more

O rokovnjačih, njihovem delovanju in o tem, kako naj bi jih zatirali, je v petdesetih letih prejšnjega stoletja veliko pisaril tako podrejenim kot nadrejenim oblastem kranjski okrajni glavar Tomaž Pauker.

V svojih številnih pismih namestništvu v Ljubljani je med drugim zapisal, »da je visokemu uradu znano preganjanje in ubadanje z rokovnjači po deželi že pred francosko okupacijo. Ti ljudje so živeli kot kakšna deželna kuga na stroške občin, iz njih iztiskali denar in živež in živeli v gozdovih kot cigani. Njihovo najljubše zavetišče pa so bili veliki cesarski gozdovi v bližini Kranja. Bili so takorekoč pravi kranjski cigani. Od francoske zasedbe dalje so ti cigani nastopali vedno predrznejše, ker se jim je medtem pridružilo veliko delomrznežev, dezertarjev in ravbarjev.

Obča varnost je bila s strani teh ljudi vedno bolj ogrožena, zato so leta 1841 ustanovili t.i. Deželno varnostno stražo (*Landessicherheitswache*), ki je delovala do ustanovitve žandarmerije in se po najboljših močeh trudila ohranяти javno varnost. – Leto 1848 z vsem svojim dogajanjem seveda ni moglo konsolidirati javne varnosti in mnogim je svobodnjaška omotičnost zavrtila glavo, da so se navadili na brezdelje. Spet so prišli na površje mnogi rokovnjači in tatovi ter se združili z delomrzneži in dezertarji. Tako so iz tistih, ki niso hoteli delati, ampak samo dobro živeti, nastali novi rokovnjači. – Komaj je okrajno glavarstvo začelo 1.1.1850 delovati, že je bila ena njegovih glavnih nalog skrb za javno varnost, ki jo je ogrožalo organizirano razbojništvo in od takrat dalje mora stalno skrbeti za varnost z ukrepi, ki so potrebni za zavračanje razbojnikov in dezertarjev.

Teh, v eni ali dveh zbranih tolpah in javno varnost ogrožajočih, ni bilo malo. Najnevarnejši so bili: Franc Zihel vulgo Dimeš, Miha Brezar vulgo Fajdiga, Johan Kropar vulgo Čimžar, Jernej Prelesnik vulgo Čunder, Gregor Bizjak vulgo Kurjovc, Miha Hrastmar vulgo Bevk, Luka Križaj, Matevž Završnik vulgo Vovk, Valentin Volčič, Urban Samlen, Tomaž Česen, Mali Mlinarček, Aleksander Podpiskar vulgo Ančenkov, Matevž Oman, Matija Jenko, brata Johan in Jernej Šimnovc, Valentin Rozman, cela Deusova družina – še posebno brata Johan in Franc Ješe vulgo Deus, brata Johan in Valentin Leban vulgo Beljov, Jernej Sorčan in odpuščeni vojak Wolfgang Kiuz – vsi iz kranjskega okraja. Vsi so (bili) nevarni tatovi, ki so delovali od ljubljanske okolice do Radovljice in od Loke do Kamnika ter Tržiča, kradli pa so v sodelovanju z drugimi razbojniki tudi preko teh meja.

Pri tako velikem številu razbojnikov in tako obširnem območju je bilo težko skrbeti za varnost, še posebno če se pomisli, kako predrzni in odločni so bili njihovi napadi. Ljudje so jim deloma dajali potuho, deloma pa si zaradi njihovega maščevanja niso upali izdati njihovih skrivališč.

V svoji nemoči in prizadevanju, da zatre kriminal,« piše glavar Pauker, »je v svojih številnih dopisih na višje mesto večkrat prosil tudi za pomoč vojske, še posebno pred ustanovitvijo žandarmerije, za stalne nastanitve močnejših oddelkov. Predlagal je tudi uvedbo delavskih in kazenskih kolonij ali ustanovitev deportacijske ustanove, da bi prestrašene ljudi lahko prepričal o resnosti in učinkovitosti oblasti in jih tako pripravil k sodelovanju.«

Medtem je zaživela žandarmerija in Pauker se je pogosto pri preganjanju razbojnikov obrnil po pomoč nanjo. »Žandarji so bili pri svojem delu uspešni in s stalnim zasledovanjem so polovili večino razbojnikov, z izjemo Fajdige in Bevka, ki sta bila ustreljena. Deloma so jih obsodili in kaznovali, deloma so še v preiskavi, nekaj jih je v prisilni delavnici, deloma pa so medtem že pomrli, kot Alex Podpiskar, Johan Leban in Wolfgang Kiuz.«¹¹

Primerjavo s cigani je Pauker uporabljal večkrat,¹² saj je imel opravka tudi z njimi. Cigane, ki so se potikali okrog po deželi brez cilja, ne da bi opravljali kako dovoljeno obrt, so po ukazu

¹⁰ Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih stvari (Novice) 5., 26.6.1850.

¹¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond: Deželno predsedstvo za Kranjsko, splošni spisi (AS-16), delovodniška številka (št.) 241/1852, (6.12.1852).

¹² ARS, AS-16, št. 4323/1854 (23.9.1854): »Ti tatovi, ki so sami rokovnjači, ne morejo opustiti svojega

namestništva z dne 5.6.1851 brez nadaljnega pognali v njihovo domovino, tudi če so imeli potne liste.

Tako so avgusta leta 1852 prijeli cigansko skupino, katere člani so bili pristojni deloma v postojnski, špitalski in kranjski okraj. Pauker pravi, »da se ni mudil odgnati ciganov, kamor spadajo, in da je postojnski in špitalski okraj prav posebej zaprosil naj poskrbe, da (njihovi) cigani ne bi več prihajali na Gorenjsko, ker je tam že tako veliko razbojništva in se na cigane gleda ravno tako kot na ravbarje. Njihovo zbiranje starih cunj se smatra samo kot preteza, da se klatijo okoli in kradejo, ker živijo prav tako kot stari rokovnjači – po občinah (kot prava deželna kuga) izsiljujejo živež, kradejo kure in jagnjeta, krompir po polju in potem to v gozdu kuhajo v velikem loncu. – Prejšnji dan torej, ko je odgonski spremljevalec Johann Kral gnal ciganko Marijo Laimberger in njeno hčer v Radovljico, da bi ju potem gnali naprej v Spital, je pet krepkih ciganov v Gobovcih (pri Podbrezjah) le-to siloma iztrgalo spremljevalcu in izginili so v gozdu. – Tačas pa so v gozdu med Mednim in Medvodami drugi cigani napadli Antona Valentina, ki je gnal ciganko Heleno Enzenberger in njene tri sinove, pristojno v Hotederščici, vendar je bil Valentin oborožen s sabljo in jim je imponiral z grožnjo, da jo bo uporabil.«

Na vprašanje predsedstva je Pauker odgovoril, da so bili cigani sicer opremljeni z domovinskimi listi in licencami za zbiranje cunj, vendar pa da je treba gledati nanje le kot na klateže, ki ogrožajo javno varnost, ker se ne obnašajo tako kot drugi ljudje, ampak so njihov dom največkrat gozdovi, kjer živijo kot rokovnjači, kuhajo, spijo itd. So prava kuga, ki sedaj tu, pa spet drugje, ljudi slepijo s prerokovanjem, od njih izsiljujejo živež, kradejo krompir, kure, ovce itd. Okraj, da je že brez tega dovolj ogrožen od Zihherlove bande in da je te cigane, ki živijo kot rokovnjači, toliko manj trpeti, ker jim dovoljenja za cunjarjenje služijo samo zato, da se lahko po rokovnjaško potikajo okrog.

Zaradi gornjega primera, ko so bili okoli klateči se in javni varnosti nevarni cigani opremljeni z domovinskimi listi in licencami za cunjarjenje, je predsedstvo opozorilo tudi vse druge okrajne glavarje, da je izdaja takih licenc po dvornem dekretu z dne 20.2.1823 odvisna od dobrega obnašanja prosilca. Okrajnim glavarjem je priporočilo, da se strogo držijo tega pogoja in da naj se o tem vedno prepričajo po zanesljivi poti. Za Paukerja samega pa so bili očitno prepričani, da ne bo izdajal obrtnih licenc ciganom kar tako, oz. jih sploh ne bo, in mu gornje okrožnice niso poslali.¹³

Glede zatiranja rokovnjaštva je glavar Pauker kar naprej tožil o premili zakonodaji in o potrebi po kazenskih kolonijah. Tako v svoji okrožnici iz maja leta 1852 pravi, da ga noben poziv ne bi mogel bolj razveseliti, kot ta, ki ga je pravkar dobil iz prestolnice, namreč da naj bi s skupnimi močmi ustanovili delovno kolonijo na Madžarskem in kazensko kolonijo na enem od dalmatinskih otokov.

»Če pomislimo, kako je ravno pri nas, kljub prizadevanjem naše žandarmerije in oblasti, ogrožena zasebna in javna varnost in da resnično nikjer drugje ni take potrebe po tem, da bi lenuhe s pomočjo delovne kolonije spremenili v delavne in poštene ljudi, nepopravljive subjekte pa s pomočjo kazenske kolonije, če že ne povsem poboljšali, pa vsaj naredili neškodljive, upoštevajoč torej vse to, moramo biti res kar najbolj veseli tega projekta. – Kot pravi poziv, so s tem že začeli. Neka plemenita gospa je za stvar že prispevala 20.000 goldinarjev. Sedaj velja zbirati naprej, cesarstvo je veliko, prispevki bodo pritekali z vseh strani. Še tako majhen prispevek je dobrodošel in bo pomagal ustanoviti ti dve koloniji, s katerima se država res lahko znebi vseh lenuhov in tistih nepopravljivih.«

Pauker je tako pozval vse posestnike (kmete) in »imenitne ljudi«, da prispevajo za stvar, od županov pa je pričakoval gorečnost v organiziranju in pobiranju prispevkov, da bi lahko koloniji čimprej začeli delovati.

ciganskega življenja. Podnevi se skrivajo v gozdovih, če dežuje se zavlečejo v luknje in jame, ali pa v kakšne samotne kajže, ponoči pa se podajajo na ropanje, česar jim glede na veliko oddaljenost krajev od žandarskih postaj ni mogoče preprečiti.«

¹³ ARS, AS-16, št. 1983/1852 (17., 27., 31.8.1852).

Zbrano naj bi oddali njemu, on pa bi to s seznamom darovalcev poslal na Dunaj.¹⁴

Podobno je pisal tudi v dopisu predsedstvu oktobra istega leta: »Po deželi je kar naprej slišati zahteve, da mora oblast končno nekaj ukreniti za zaščito oseb in imovine. Od kmetov se večkrat sliši, da če bi jim kdo zagotovil, da razbojniki ne bodo nikdar več svobodni, bi jih lahko hitro naznanili in prijeli. Tako pa se zaradi milih kazni, zakonov, vsak boji njihovega slejkoprejnega maščevanja. – Najboljše sredstvo, da bi se rešili delomrznežev in nepopoljšljivcev bi bile delovne in kazenske kolonije, kot so to že večkrat omenjali časniki. Na drugačen način obče varnosti ni moč doseči. Pauker ponovno opozarja na čas francoske vladavine. Ljudje so francoski žandarmeriji zaupali in vsak ji je rad pomagal, če se je zgodil kak rop ali kaj podobnega, ker so vedeli, da bo storilec gotovo, hitro in najstrožje kaznovan. Mili avstrijski kazenski zakoni pa česa takega ne omogočajo in žandarji so odvisni od nezanesljivih špijonov, ki govorijo okrog o vseh njihovih ukrepih in jim tako otežujejo delo. – Če takšne kolonije oz. deportacijske ustanove ne bodo kmalu, ali sploh nikdar uvedene, in če bodo kazni tako blage kot sedaj, ne ostane hrabrim žandarjem pač nič drugega, kot da se pri preganjanju pokvarjene drhali zanašajo na svoje šibke moči. V tem primeru pa bi bilo potrebno vsekakor uvesti izredne ukrepe, da se zagotovi vsaj nujna zaščita.«¹⁵

O rokovnjaštvu je tožil glavar Pauker tudi v svojih rednih poročilih o zadržanju ljudstva, kjer je poleg slabih letin, ki so jih davki bolj malo upoštevali, označil za »drugo nesrečo dežele številna razbojništva, ki vedno bolj in bolj pretresajo posedujoči razred. Razbojnike je še posebno težko ujeti, ker udarijo zdaj tu, zdaj tam, hitro in nepričakovano, potem pa zginejo v gozdove, se spet hitro pojavijo nekje drugje in s tem utrujajo zasledovalce... Največjo oviro pri lovljenju razbojnikov pa predstavlja njihova spretnost, da si znajo pridobiti na vsakem kraju vohune in pomagače, katere v to deloma silita stiska in revščina. Če se na eni strani od človeka terjajo velike obveznosti, na drugi pa živi v stalni nevarnosti, da bo v eni noči ob vse svoje borno imetje, je razumljivo, da ljudje glasno godrnjajo, da oblast ne stori ničesar, kar bi zares vzpostavilo občo varnost, namreč da bi poostriili kazenske zakone proti razbojnikom in da bi končno začeli kriminalce izganjati (iz dežele), da bi se jih znebili enkrat za vselej. – Pogumni in prizadevni žandarji v pogonih tudi zato niso uspešni, ker njihove sicer v mestih in trgih imenite uniforme niso primerne za deželo – bleščeče čelade, pokrivala in beli (prepasni) jermeni jih izdajajo že na uro daleč in tako je ves njihov trud zaman. Če se je včasih zgodil kak rop ali vlom s krajo, so bivši francoski žandarji navadno hitro ujeli storilce, ker jim je bil takratni kmet, ki se je zavedal, da bo roparje doletela najstrožja kazen, njihova zanesljiva zvezda vodnica. – Tako pa je treba kar naprej poslušati pritoževanje kmetov ravno zaradi blagih kazni, ki omogočajo razbojnikom maščevanje.«¹⁶

Na drugi strani pa glavar Pauker prav tako ni bil zadovoljen s samozaščitnim delovanjem vasi samih, kar je izražal v svojih okrožnicah: »Glede na vlome in kraje, ki se kar naprej dogajajo, se zdi, da je okrožnica z dne 20.10.1851 povsem pozabljena. Nočne straže spijo, ali pa jih še celo sploh ni, in tako tolovajem prepuščajo ves oder za njihove igre (... und so dem Gaunervolke freier Spielraum gegeben wird). – Dolžnost vsakega župana je, da občane seznanj s to okrožnico in jih opomni, da se bodo brez oklevanja kaznovale cele občine, ki bodo zanemarile čuječnost pred lopovi in krajami. Če bi natanko sledili okrožnici in izpolnjevali, kar jim ta naroča, bi sedaj, ko je žandarmerija že tako učinkovita, ne bil možen noben nekaznovan vlom več.«¹⁷

Zadovoljen ni bil niti s svojim mestnim županom, Konradom Lokarjem: »Kot da ni dovolj, da slabe letine in toče povzročajo splošno osiromašenje, bedo ljudi povečujejo še kraje in vlomi, ki se kar naprej dogajajo zdaj tu, zdaj tam in jemljejo nesrečnim ljudem tako rekoče še zadnje, kar imajo. – To pa je pripisati nezadostnim lokalnim policijskim ukrepom, saj se nočna in požarna straža sploh ne opravljata, ali pa sta prepuščeni nezanesljivim osebam, ki so nenazadnje morda še

¹⁴ ZAL, KRA-2, a.e. 366 (18.5.1852).

¹⁵ ARS, AS-16, št. 2692/1852 (19.10.1852).

¹⁶ ARS, AS-16, št. 3041/1852 (26.4.1852).

¹⁷ ZAL, KRA-2, a.e. 327 (30.1.1851).

v povezavi s tatovi. – Župan naj poskrbi za redno in skrbno opravljanje nočne straže ter skrbno nadzorovanje oseb, ki se ponoči, ko je čas počitka, klatijo okoli (izvzeti so seveda potujoči na cestah in tujci v prenočitvenih gostilnah). Lopovi in delomrzneži bodo prenehali s svojo dejavnostjo samo, če bodo videli, da je občinska oblast dejavna.«¹⁸

O Paukerjevi odločnosti pri zatiranju rokovnjaštva govori tudi novica ob naboru v Kranju, ko se 90 fantov ni odzvalo, vendar Pauker ni nabral manjkajočih iz drugih letnikov, ampak se je odločil, »da bo 24 manjkajočih polovil med vojaškimi beguni, katerim je treba ojstro na pete stopati, če ne jih bo vedno več, posebno v tacih krajih, kokar pri nas, kjer imajo beguni na 3 straneh zavetje; čez Ljubelj, skozi Kokro in Tolminsko.«¹⁹

Mimo »premilega postopanja s hudodelci« ni mogla niti cerkvena Zgodnja Danica: »'Wiener Bote' piše iz L., de je neki na tri tedne obsojeni 12 letni hudobec rekel, 'de mu je ta kazin premajhna', in de 'večji (daljši) kazni' prosi, 'kjer se mu v ječi boljši godi', kot doma, in pristavi, de to govorjenje bo mende ondajni mestni sodnii priložnost dalo, tega zanemarjeniga dečka v kako obravnavno napravo (öffentliche Anstalt) spraviti. To je vse prav in pa dobro, vendar mislimo, de bi tako že velikrat slišano spoznanje od strani obsojenih moglo tudi sodnijam po naši deželi oči odpreti, de bi s potepuhi in tatovi po ječah ojstrejši ravnali, ker je skoz in skoz po deželi znano, de se veliko potepuhov ječe kar nič ne boji, in večkrat se je že permerilo, de se je spušeni hudodelnik nalaš zopet kje lotil krasti, de so ga le vnovič zaperli in dobro redili. Ako bi sodnije dobro pomislile, kako britko je kmetu, ko mu taki potepuh enkrat požre, kar je on let in dan, ali dolge leta, s potam v obrazu spravljal, in ga velikrat tako ogolijo, de mora ubogi kmet prihodnjo nedeljo obleko na posodo jemati, ako hoče v cerkev (kar se je nedolgo na L... neki gospodinjii zgodilo); je gotovo, de bi hudobii veliko ojstrejši na pete stopali, in de bi jih po ječah pokorili, kakor so vredni. En sam glas po vsi deželi je: 'Kaj pomaga, če ga malo zaprejo, ko ga nič ne štrafajo; notri ga dobro rede, de toliko hudobniši vun pride', in vsak kmet ve povedati, kako varno je bilo ob poprejšnjih časih premoženje, ko so tatove in roparje ojstro kaznovali. Zavoljo tega se cele trope malopridnežev okoli klati, ki podnevi jedo in pijo, po noči pa kradejo in ropajo, in če se ne bo začelo ojstro ž njimi delati, jih bo zmiram več, ker je letna slaba, malopridnež delati noče, jesti in piti pa vselej dobro hoče.«²⁰

Mnenje, da se z zločinci postopa preblago, je bilo razširjeno tudi na Hrvaškem, kar nam je v svojih zapisih ohranil Janez Trdina: »Omeniti moram, da prosto ljudstvo ni odobravalo brezpogojno uradovanja in postopanja 'kranjskih' sodnikov. Grajalo je posebno to, da imajo hudodelci v ječah tako dobro in obilno hrano, ki je mnogo boljša nego v marsikoji trdni kmečki hiši. Dejali so mi povsod, da je za take malopridneže dovolj, ako se jim da opoldne malo ričeta in vode, sicer pa le ovsenjak, in še to pičo da bi si morali prislužiti sami s trdim delom.«²¹

Žandarji, pogoni, prisilne delavnice, jetnišnice ...

»Približala se je rokovnjaštvu zadnja ura. Bachov absolutizem mu je zadal smrtno uro« – se glasijo dramatične beseda Josipa Benkoviča²² – še en dokaz, da vladavina ministra Bacha le ni bila za samo škodo. Za preganjanje tolovajev so se zdeli žandarji potrebni tudi Novicam: »Zadnji čas je, de tudi na Krajskim žandarje dobimo. Na Gorenskimi okoli Cerkljan, tudi okoli Loke se vlačijo po gozdah roparji, ki napadajo kmete in ropajo kar morejo. Kmetje se ne morejo sami braniti, ker ti hudodelni, večidel vojaški beguni, ne ropajo samotež, ampak v trumah po 6 in več združenih. Potreba žandarjev po deželi se povsod zmiraj silniši kaže, ne le pri nas, temuč tudi po družih deželah, kakor nam novice mnogih krajev oznanujejo. Posebno pa je po deželi žandarskih konjikov potreba, de bodo zamogli hitro semtertje švigati.

¹⁸ ZAL, KRA-2, a.e. 438 (5.4.1854).

¹⁹ Novice, 1.1.1851.

²⁰ Zgodnja Danica, 20.3.1851.

²¹ Janez Trdina, Zbrano delo, DZS 1951, str. 340.

²² Benkovič: Črtice..., Dom in svet 1890, str. 220.

Silno veliko se sliši sedaj po Kranjskim, posebno v Ljubljani in na Gorenskem od tatvin, kakor de bi se bili pregnani rokolnači spet vsi nazaj pritepli; v Štepanovi vasi pod Ljubljano je bilo te dni eni sami perici blizu 300 gld. perila ukradeniga; okoli Loke pa se vlačijo, kakor pravijo, 17 vojaških begunov (deserterjev), ki ljudi nadlegvajo. Zadnji čas je, de žandarmerija svoje opravilstvo prav pridno nastopi.»²³

Da so bili žandarji uspešni pri zatiranju rokovnjaštva, nam potrjuje tudi poročilo deželnega predsedstva ministrstvu na Dunaj že iz dobe, ko je javno varnost ogrožal samo še poslednji pravi rokovnjač – Dimež: »Žandarji so svojo vlogo dobro opravili. Po zmanjšanju števila žandarjev in po odpravi žandarskih postaj pri okrajnih uradih pa so se spet pojavili elementi rokovnjaške sodrge in se začeli organizirati, tako da je njihova navzočnost spet precejšnja. Če se k stvari in preganjanju ne bo takoj pristopilo resno in z vso energijo, se je bati, da bomo v kratkem spet v enakem položaju kot pred letom 1844.»²⁴

Za preprečevanje pohajkovanja ljudi brez dokumentov in ostalih vagabundov je minister Bach priporočal tudi kombinirane pogone občinskih oblasti in žandarjev.²⁵ Vendar pa ti pogoni niso bili kaj prida uspešni, za poganjače lahko celo nevarni: »Pretečeno sredo zjutraj zgodaj so po celi Kranjski nadžupani patrolirali. Vsaka županija po svojim. Bitenska patrola je v gozdu blizu Černgroba na eno tropo tatov in rokovnačov zadela, kateri so bili s pušami in pištolami dobro oboroženi in so na patrolo strelaje kmete na korajžo klicali: kmet le gor, ako češ kaj dobiti. Ker kmetje drugega orožja niso imeli ko kole in gerjače in žandarjev je premalo bilo, se jih niso upali lotiti in so se nazaj umaknili.»²⁶

Enega takih pogonov po vsej kronovini je deželno predsedstvo zaukazalo tudi za 11.2.1855. Ob tem pogonu je kranjski okrajni glavar naročil županu, da mora za to priložnost zbrati deset do dvanajst mož in skupaj s patroljo s Primskovega poganjati preko Hrastja do Šenčurja, pri tem zgrabit sumljive in »nedokumentirane« vagabunde ter jih privedi na okrajno glavarstvo. Pri tem bo sodelovala tudi žandarmerija. V izogib vsakršnim pomotam pa bo služilo geslo »Sliva«.

Župan je zbral enajst mož, katerim so za pogon plačali po 30 krajcarjev. Kot ponavadi pri takih pogonih, pa niso naleteli na nič sumljivega, saj se je tem bučnim odpravam zlahka vse poskrilo.²⁷

²³ Novice, 27.3., 31.7.1850. – 7.9.1853 so Novice objavile tudi slovenski prevod nekoliko osladne pesmi »slavnega pesnika Hirscha«:

Žandarska

Čuj! žvižgajo krogle, iz gošče hruše,
Motivci miru, tolovajska druha;
Bile njih stanovje so hoste tamne –
Jih meč li osvete še ni pokončal?
Kdor ugrabi derzune? Kdo užuga jih mar?
Kdo tvega življenje li? – hrabri žandar!
S plamenom oj! koča samotna gori;
Kak poka in derška! pomoči nikjer –
O čujte, kak vek se do neba glasi!
Kak rad, o kak rad bi pomagal vsakter!
Kdo reši pa, kdo gasi? Bog ga obvar!
K'sosipa tramovje se? – smeli žandar!

Ob cesti pojema nebogljen otrok;
Spojeno je dete, ki nima domu;
Kdo sroti priskoči, pomaga navskok?
Nikdo li nja milega čul ni glasu?
Poglejte, z otrokom moža! Kdo je mar?
Gojitelj ti deteta – blag je žandar!
Spustila se je mirna noč na stvari,
Objela je mesta, doline, goro;
Vsakdo že zatisnil je trudne oči,
Le zvezde na neb' še migljajo svitlo!
Kdo čuje pa ž njimi, zmir čerstev? Kdo mar?
Ko sladko vi spavate? – jaki žandar!

V ravnanji in ponaši kak lep in močan!
Kak prost, al možat, ko nevarnost preti!
Sam Bog gleda na-nj iz nebesnih poljan,
In angeljček varh nad njim varno budi;
Ljubav pa, ko opravlja zvečer hvalodar,
En »Očenaš« moli tud za te – žandar!

²⁴ ARS, AS-16, št. 334/1861 (12.6.1861).

²⁵ ARS, AS-16, št. 922/1853 (5.3.1853).

²⁶ Novice, 9.10.1850.

²⁷ ZAL, KRA-2, a.e. 472 (5.4.1854).

Največji enkratni udarec je rokovnjaštvu zadejal že kar vojaški pohod, in ne kak navaden pogon, pozimi leta 1852 v Solčavi. Ker se je o tem spopadu tudi že precej pisalo in je omenjen v vsakem pravem čtivu o rokovnjačih, navajam na tem mestu iz *Novic* samo za osvežitvev: »*Fara Solčava, ktera iz dveh vasi (Solčava z 20 hišami in od nje štiri ure oddaljeni Sv. Duh s štirimi) in iz več drugih posamsko na planinah ležečih hiš obstoji, je v skrajnem zahodnem kotu poprejšnega Celjskega okrožja in v sedanjem sodijnem okraju Gornjega Grada na meji Koroškega in Kranjskega...*« Nato sledi opis lepote teh divjih krajev in nepokvarjenosti ter poštenosti tam bivajočih ljudi: »*Iz tega popisa lahko vsak sam razsodi, da je ta kraj kakor vstvarjen v zavetje vojaškim uhajáčem in begunom, ki iz treh dežela (Štajerske, Koroške, Kranjske – op. avt.) tu sem zahajajo, se po kotih skrivajo in za tobak, s katerim kontrabantarijo, shrambe iščejo. Gorje samotnim kmetam, ako bi tem begunom stanovališa ne pripustili ali ktereга izdali, – njih življenje in premoženje bi bilo v nar veči nevarnosti; požgali ali umorili bi vsakega izdajavca! Toliko bolj pa imajo ti beguni kmete v strahu, kjer jih je truma velika in so vsi za enega in eden za vse. Tako so kmetje prisiljeni ž njimi dobri biti, ker si drugač pomagati ne morejo, in radi jim še dajo delati v dervarii, da si kaj prislužijo in se tako saj nekoliko iz svojega preživijo. Tako je prišlo, da je starodavna navada, begunam stanovališče dajati, se tako ukoreninila, da že kmetje mislijo, da mora tako biti in da nad tem nič krivega ni, in to toliko manj, ker se vsak begun, enkrat pod streho vzet, v vsim pošteno obnaša, sicer ga, ako se količkej pregreši, tovarši iz svoje družčine brez milosti pahnejo; zavolj tega so pa tudi tatvine ali ropi v tem kraji skoraj neznana reč.*«

V naslednji številki je dopisnik nadaljeval: »*Ni res, da bi bilo 60 kmetov iz Solčave nad imenovane 3 stražnike žandarje planilo, ampak – kakor sodniška preiskava na mestu kaže – je bilo le 15 ali 20 beguncev in kakih četvero kmečkih fantov, ki so hotli vjete tri tovarše oprostiti ... Tudi ni bilo v spopadu mrtvih in ni res, da bi pomagala v spopadu fajmošter in župan – kakor sta poročali »Gracarca« in »Augsburgarca« (da je s puntarskimi kmeti združena blizu 200 glav močna truma begunov), ko so 17.12.1851 žandarji v Sulcbaški (solčavski) dolini vjeli 3 begune ... Na to ... je iz Ljubljane, Celjovca in Celja ... prišlo vojakov in žandarjev vsih skupej okoli 500, deloma za to, da bi ostra sekucija kmete primorala deležnike tistega silnega prigodka naznaniti, deloma in nar bolj pa zato, da se ima to gnezdo begunov na tanjko preiskati, vsak sumljiv vjeti in tako iz tega kraja ta derhal enkrat popolnoma pregnati, ktera se potiskuje po Sulcbaških (solčavskih) planinah in gorah ...*

Kako prestrašeni so dobrovoljni Sulcbaharji mogli biti, ko se je v vsako hišo po 10–12 vojakov dalo, čeravno, hvala našemu previdnemu g. deželnemu poglavarju in našemu skerbnemu g. okrajnemu poglavarju! le za malo dni, zamore vsak lahko zapopasti, ki pomisli, da že en sam vojak je ondašnjim gorjancem nenavaden prikazek. Sedaj je 50 vojakov v Sulcbahu (Solčavi), ki za svoj živež sami skerbe, – več jih je pa v bližini ...

Po neprenehnem sledenji po begunih in družih potepuhih so jih dosihmal 76 zasačili, 46 na Štajarski, 30 na Krajnski strani, nekaj se jih je prostovoljno podalo; med temi tudi nekteri stari možje blizu 70 let, ki so jo, vojaškemu stanu uiti, še v letu 1809 tu sem pobegnili in so se ta celi dolgi čas po tukajšnjih berlogih skrivali ...²⁸

Ujete rokovnjače so čakale jetnišnice in prisilne delavnice. Na tem mestu bi zato omenil s par besedami ljubljansko prisilno delavnico, ki naj bi med drugimi poskrbela tudi za rokovnjače.

Ta zavod je v Ljubljani obstajal od 15.10.1847 do 1.6.1920. Prednica prisilne delavnice v Ljubljani je bila »strahovalnica« (ne prisilna delavnica), ustanovljena na gradu leta 1754. V statutu delavnice z dne 18.6.1847 takoj v začetku, v drugem odstavku prvega člena stoji, da prisilna delavnica »ni tedej kraj strahovanja, ampak polizajska hisha poboljševanja je.« Kdo ima v ta zavod priti, pa govori paragraf 16, ki pod prvo točko pravi: »V delavshnico priti so vgodni (nemško: eignen sich): 1) Pred vsimi drugimi tisti, ktere je po paragrafu 455 perviga dela strahovavnih postav sa nekaj zhasa polizajske sapreti treba, in sicer posebno tisti, kteri so ismed na Kranjskim snanih Rokonazhev...²⁹

²⁸ Novice, 17., 21.1.1852.

Prisilna delavnica, Zwangsarbeitshaus, ali kakor ji pravijo *Novice* – »pokornišnica lenuhov«, je leta 1849 postala tudi jetnišnica (prej je bila na gradu). Leta 1852 so jetnišnico, v kateri je bilo takrat 209 jetnikov, nameravali razširiti za sprejem 300 jetnikov, prisilno delavnico, v kateri je bilo 43 »lenuhov«, pa za 40 do 50 ljudi.²⁹

Za primerjavo med pravnimi jetnišnicami in prisilnimi delavnicami glede kapacitet si lahko pogledamo podatke iz leta 1860: »V našem cesarstvu je 28 jetnišnic, 17 jih je za moške, 11 za ženske; za 16 000 jetnikov imajo prostora; zdaj se jih blizo 14 000 v njih pokori; 13 jetnišnic je v rokah svetnega oskerbništva, 15 pa duhovnega. – Prisiljenih delavnišnic je 16 v našem cesarstvu, 10 za moške, 6 za ženske; 8 jih je pod svetnim, 8 pa pri duhovnim oskerbništvom; prostora je v vseh za 3000, sedaj jih je v njih okoli 2500.«³¹

Za bivše jetnike, ki so kazen prestali in so jih odpustili, naj bi poskrbele oblasti,³² vendar pa je bilo zanje težko dobiti delo doma, ker jim nihče ni zaupal. Glavar Pauker je dejal, da se zato ti običajno podajo na Koroško, kjer dobe službe in dobro hrano. V takih primerih da je ljudem pomagal dobiti službo na Koroškem, da jim je tudi izdajal domovnice, vendar pa jih je še vedno obdržal na seznamu sumljivih in je o njih obveščal sosednje oblasti.

Tudi iz drugih okrajev so odpisali na okrožnico deželnega predsedstva, da odpuščene kaznjence nadzirajo župani in žandarji, potna dovoljenja pa jim izdajajo samo na podlagi potrdil župana in župnika, da so se temeljito poboljšali. Okrajni naj bi takim ljudem preskrbeli delo, vendar je samo trebanjski okrajni glavar poročal, da so uspeli iz Kopra odpuščene kaznjence redno zaposliti kot pastirja.³³

O siceršnji nepopoljšljivosti iz ječe odpuščenenih rokovnjačev bo še govora; preden se povmemo k Dimežu, pa preberimo še poročilo mestnega urada velike kneževine Mannheim, kako je bilo z nemškimi rokovnjači. Tam so namreč prijeli nekega potepuha, Lorenza Rotha iz Zeilsheima, ki se je temeljito izpovedal in njegove izjave so se ujemali s tistim, kar je bilo nemški policiji že znanega, tako da so jih ocenili kot precej verodostojne. O organiziranem potepuštvu na Nemškem so obvestili tudi Avstrijo in na zadnji stopnji je deželni glavar Chorinsky razposlal poročilo v vednost okrajnim uradom in ljubljanski policijski direkciji.

Izjavo začne Lorenz, s tem, da je življenje začel kot večina potepuhov. Nekaj starih pokvarjencev ga je pri goljufivi igri obralo do golega in ga v zamenjavo vpeljalo v skrivnosti postopačev, tako da se je potem preživljal na njihov način, z beračenjem in verjetno tudi s krajo.

Z njegovimi in drugimi izjavami ter izsledki policije so prišli do naslednjih ugotovitev:

»Ti razbojniki, potepuhi (Kunde), neke vrste rokovnjači tvorijo lastno državo v državi, vendar nimajo neke trdne organizacije niti jih ne povezujejo druge vezi, kot zločin proti imovini. Boj, v katerem nasprotujejo človeški ureditvi, ima zanje posebno draž in jih tesno povezuje v boju proti oblastem; imajo nekakšno močno stanovsko zavest.

Prav tako imajo svoj lasten jezik, svoja prebivališča in skrivne prepoznavne znake. Kdor jim pripada, si je lahko gotov njihove pomoči. Nekatere izraze v svojem jeziku so v zadnjih letih zamenjali, ker so postali poštenim ljudem že preveč znani.

Za seznanjanje s svojimi dogovori ali 'ukazi' glede jezika in prepoznavnih znamenj imajo postopači nekakšno svojo napeljavo, ki bi ji lahko rekli tudi organizacija. Za skrivališča so jim na voljo številne gostilne, kjer se ustavljajo na svojih potepanjih, upravljajo lahko dobljen denar za

²⁹ Dr. Metod Dolenc: »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, IV 1937, str. 72–74.

³⁰ Novice, 31.3.1852.

³¹ Novice, 10.10.1860.

³² »Cesarске politične gosposke so prejele ukaz skerbeti, da vsak iz delavnišnice izpušen spokorjenec dobi delo, in če bi ravno drugega dela ne bilo, naj se mu nakloni delo na cesarske stroške; za tega voljo bojo vsi izpušeni spokorjenci okrajnim (kantonskim) gosposkam izročevani.« – »C. k. ministerstvo je ukazalo, naj si kantonske gosposke s pomočjo duhovščine v vseh deželah prizdevajo družbe napraviti, katerim bi skerb bila za take ljudi, ki so iz jetnišnice ali prisiljenih delavnic izpušeni in se ne vejo kam obrniti, da bi spet pošteno življenje začeli.« (Novice, 7.5.1853, 15.8.1860).

³³ ARS, AS-16, št. 5019/1853.

pijačo in hazard, se srečujejo med sabo in z deklinami, s katerimi imajo spolna znanja. Tam izvejo tudi za vse novosti. Obstajajo pa tudi centralna skrivališča, in sicer jih je osem, imenujejo pa se General, oz. Central Achathia.

Tja vsake toliko časa pride vsak Kunde, tam se jih vedno zadržuje določeno število s svojimi deklinami. Če je potrebno spremeniti kako besedo ali znamenje, ker je postala preveč znana ljudem in oblastem, se o tem dogovorijo v Central Achathia in sporočijo novosti v druge Central Achathia, da lahko zanje izvejo vsi 'člani'.

Drugih ugodnosti, prednosti, Achathia ne ponuja. Tudi ne poznajo nadrejenosti in podrejenosti, stari potepuhi pač uživajo poseben ugled in imajo glavno besedo. Stari potepuhi se zadržujejo največ v »Achathiah«, ne opravljajo več svojega posla, ali zelo malo, in živijo na račun mlajših potepuhov. To jim uspeva z grožnjo, da jih bodo drugače ovačili policiji. Brez navzočnosti večjega števila starih tudi ni pomembnejših odločitev.

Potem je Lorenz naštel, kje so te glavne 'knajpe' – v Kleinbremnu, Neuhausu, Hammelnu, Bückeburgu, Bremnu, Hamburgu, Cleveju in Bergdorfu.

Potepuhi so vedno na poti pod pretvezo, da kot obrtniški pomočniki iščejo delo, njihova začasna prebivališča in skrivališča pa so vedno 'Penne', gostilne.

Poleg izjav prijetega potepuha o organizaciji in povezavi med potepuhi, se ujemajo tudi izjave o njihovem življenju in navadah s poročili iz let 1826 in 1844 in deloma celo s tistimi o bandah z začetka stoletja.

Kot kakšna vojska iščejo potepuhi okoliše, ki jim omogočajo lahek zaslužek in kjer jih ne preganjajo njihovi nasprotniki – policija, oblast. Po stranskih, kmečkih, deželnih potih, kjer ni policijskih postaj, iščejo velike, bogate in odročne kmetije ter viteška posestva. Seveda tudi sondirajo terene, se izogibajo nevarnih in kjer primejo kakega potepuha, se dolgo časa ne pojavi nobeden.

Večinoma so to rokodelski pomočniki brez imetja, se pa najdejo tudi kot kramarji, študenti, igralci, med njimi so celo čisto lepo oblečeni, dostojni potepuhi, ki se ukvarjajo z uradniškimi in oficirskimi posli in samo na večer pridejo v beznice, kjer hazardirajo, popivajo in se kurbajo.

Pohajachi redko potujejo, ne da bi jih spremljale ženske, ki se izdajajo za kramarice ali galanterijske trgovke. Z mrakom se podajo te spremljevalke na kurbarijo in oprezajo za vsako priložnostjo, da okradejo moške, ki se z njimi spečajo.

Pohajachi se ukvarjajo z različnimi posli, oz. opravljajo svojo dejavnost na več načinov. Tako recimo enostavno beračijo po hišah, zraven pa kradejo kar jim pride pod prste. Pri tem uporabljajo beraška pisma, izkaze o prestani nesreči ipd., ali pa pripovedujejo v srce segajoče zgodbe o nesrečah.

Po dva gresta v eno hišo. Medtem ko eden gospodarja zamoti s pretresljivimi zgodbami o svoji usodi, se drugi poda na krajo po hiši, prvi pa ga s kašljanjem opozarja na morebitno nevarnost.

Več skupaj se jih odloči tudi za vlom, medtem ko se o tem poprej dogovorijo v beznici.

Med drugim množično obiskujejo sejme, kjer kradejo denarnice in blago in še posebej zapeljujejo kmete v sleparske igre.

Če jim uspe kaka res velika kraja, se gredo tudi 'ohcet'. Pri tem eden od njih igra župnika in v beznici poroči potepuha s candro, potem pa se začne veseljačenje, ki traja več dni. V nekaterih krajih na te veselice pridejo popivat tudi župani in policaji oz. žandarji, potepuhi pa med tem še prav veselo kradejo po mestu.

Priljubljena so tudi izkazovanja s pravimi ali ponarejenimi odpustnimi listi (iz službe) in legitimacijami za različna imena in obrti, da tako na svojih potih od različnih cehov dobivajo darove in še popotnico od policije. Priljubljeni so odpustni listi pekov in tiskarjev, ker se je pri obeh lahko naučiti rokodelskega pozdrava.

Nadalje je povedal, kako ponarejajo dokumente (da jih je pravzaprav lahko ponarediti), ali pa v kakšnih majhnih krajih potožijo oblastem, da so dokumente izgubili, da so jim jih ukradli ali si izmislili kaj drugega in kot kraj domovanja navedejo kako zakotno ali celo izmišljeno vas nekje

zunaj Nemčije – na Danskem, v Švici ali na Švedskem, da jim potem lokalne oblasti raje izdajo dokument za direktno pot domov, kot da bi se ubadale z zamudnim in dragim poizvedovanjem, ali da bi še celo zadržale osebo na lastne stroške. Takšni odpustni listi skoraj brez izjeme pomenijo, da je njihov lastnik 'Kunde' (kar je pokazala praksa, ko so preverjali prijete). Prav tako ponarejajo tudi popotne knjižice. Nekoga pač napotijo, da dvigne svojo popotno knjižico, potem jo za male denarje odkupijo in 'popravijo'. Lahko seveda najdejo tudi res izgubljeno, ali pa jo ukradejo.

Tudi do potnih listov sploh ni težko priti. Eden od pogostih načinov je, da se podajo na splav preko Rena za Nizozemsko, na splavu nekaj spustijo, vržejo v vodo in na ves glas tožijo, da so izgubili potni list. Splavarski mojster jim nato da potrdilo o tem in nizozemske oblasti jim na podlagi tega izdajo začasen potni list, ki s svojim velikim pečatom, uradno obliko, izgledom in tujim jezikom jamči lastniku, da ga bodo podeželski župani pustili pri miru.

Splošno pa je tudi znano, kako lahko je dobiti potni list pri mnogih poslaništvih in konzulatih.

Pri vsej tej bogati izbiri 'pomagal' so postopači le redko brez papirjev in jim je tako postopanje okoli zelo olajšano.

Ti postopači se sicer ogibajo okolišev z močno policijo, če pa že kakšnega doleti nesreča, da ga ujamejo, navede lažno ime in vse, kar ga lahko doleti za prikrivanje pravega imena in domovinske pripadnosti, je nekaj zapora, potem pa dobi potni list brezdomovince in še toliko bolj gotovo opravlja svoj posel naprej.

Prijeti potepuh je cenil število pohajačev v severozahodni Nemčiji na več kot 150 (brez zaprtih, ki naj bi jih bilo tudi precej) in prav tako nekako tudi število cander. Število se ne zdi previsoko ocerjeno.

Potepuhi se razlikujejo od normalnih potujočih, ker so, čeravno ne preveč očitno, vendarle malo drugačnega videza. Če potujejo kot rokodelski pomočniki, bodo vedno brez telečnjaka, ker se zavedajo, da le-ta lahko pritegne pozornost kake kontrole, da bi preverila vsebino, brez njega pa se laže izmuznejo očem policije in žandarmerije. Tako agenti na postajah ustavljajo dobro oblečene mlade rokodelce z novimi telečnjaki, največkrat otroke dobro stoječih staršev, z voznimi listki in jim skrbno pregledujejo popotne knjižice, medtem pa pomočnik s palico v roki, v starih oblačilih, katerega dlani ne kažejo nobenih sledov rokodelstva, ali branjevka s košaro polno otroških igrač, neopazno smukneta mimo.

Njihovi dokumenti imajo vpise majhnih podeželskih krajev, redko vpise službovanja in če so le-ti vpisani, so to kratke dobe. Tisti, ki se vlačijo okrog kot kramarji ali trgovke, pa imajo s seboj tudi blago, ki bi ga težko kdo kupil in v majhnih količinah.

Ta drhal predstavlja veliko nevarnost za lastnino in ji je res treba stopiti na prste, saj vedno znova zapeljujejo nedolžne fante, jih posvečajo v svoje skrivnosti in pomnožujejo svoje vrste. Predvsem bi bilo potrebno strogo nadzorovati njihove gostilne, birte same in njihove goste. Tudi pri izstavljanju dokumentov bi morali biti bolj pazljivi in dosledni. Tako predlagajo tudi ostrejšje pogoje za potovanja pomočnikov pri iskanju dela, za kramarstvo in za druge, ki kradejo bogu dni (igralci, piskrovezi, dežnikarji, žonglerji in ostali, ki se klatijo okoli brez pravega dela in resnega namena). Njihovo dejavnost bi bilo treba omejiti na minimum in samo na okrožje domače dežele.

O popolnem izkoreninjenju pohajaštva sicer ne more biti govora, vendar pa bi ga s skupnimi napori in sodelovanjem policijskih oblasti lahko zelo omejili.³⁴

Umor Kucnarja pod Šmarjetno Goro

Dimeža so torej najprej iskali zaradi dezertstva. Dokončno pa je stopil na pot kriminala marca 1851, ko je s pajdaši umoril Martina Rakovca, po domače Kucnarja, v Rakovici pod Šmarjetno Goro. Dopisnik *Novic* iz Stražišča (pri Kranju) je poročal takole: »Ta večer se je v naši fari veliko hudodelstvo zgodilo, podobno tistim, ki je bilo iz Litije v nemškem Ljubljanskim časniku

³⁴ ARS, AS-16, št. 1475/1856.

naznanjeno.³⁵ Pod sv. Joštam v Rakovici per Kucnarji so po hrovaško našemani, po obrazih z ogljem namazani roparji, kmalo po Avemarii od 7–8 ure, ko je še vsa družina po koncu bila, na vrata poterkali. Na vprašanje; kdo de je? so rekli: patrola. Na to se jim vrata odprejo. Odpirajočiga hlapca so berž v veži v pištolami po glavi nabunkali in omamili, potlej vso družino povezali in v kot za mizo spahali in pometali. Le gospodarja, čez 60 let stariga moža, so tje in sem ulačili, mučili in nazadnje ubili. Kader so vse pobrali, kar so odnesti mogli, so jo pobegnili.«³⁶

O tem umoru piše tudi župnik Pokorn v svojem delu »Besnica pri Kranju«: »Ravno taki lopovi so l. 1851 na Kucni nad Rakovico gospodarja Martina Grošlja ubili. Zahtevali so denar od njega, a on ga je dobro skrtil. Ker niso mogli nič stakniti, so ga mučili in za pete vlekli po stopnicah v klet. V tej bridkosti zakliče te-le besede: 'France (France Ješe iz Stražišča, znan kot velik potepuh in ropar) (Devsov), saj ti me varuj!' Lopovi videč, da jih pozna, so ga potem ubili, da bi jih ne mogel izdati. Toda domača deklica, ke se je skrila pod peč in videla ves prizor, jih je ovadila, da so prišli pravici v pest. In denar so potem še-le l. 1895. ob potresu našli, ko se je vse zidovje porušilo.«³⁷ (Glavar Pauker in župnik Pokorn si nista enotna glede priimka gospodarja Kucne.)

Sedaj pa lahko Dimežu sledimo po poročilih in tamanjih kranjskega glavarja Paukerja.

V okrožnici iz avgusta 1851 je karal župane, da je res sramota, da vlomi in kraje kar ne prenehajo, da lopov Zihler, po domače Dimež, ogroža občine od Loke do Tržiča, od Hrušice do Smedlnika in Kamnika. Pauker je župane resno opominjal in jim nalagal, da se posvetujejo z občinskimi možmi, kako bi tej razbojniški tolpi naredili konec in jo pripeljali pred sodnijo. Naročal jim je, da morajo povečati svojo čuječnost preko zaupnikov (špijonov) in njihova sporočila čimprej posredovati žandarjem. Poudarjal je tudi, da brez sodelovanja med občinami ne morejo upati na izboljšanje obče varnosti in da si prizadeti posamezniki in občine lahko kar sami pripišejo, da so kar naprej oškodovani.

Pri vsem tem pa so Dimeža videvali, kako je v gostilnah v neposredni bližini Kranja popival s svojo konkubino. In to še prav nesramno, najraje o prazničnih dneh med dopoldansko in popoldansko službo božjo.³⁸

Pauker se je spet jezil na župane v okrožnici iz aprila naslednjega leta. V noči z 20. na 21. aprila so posestniku Jakobu Žerovniku, vulgo Puču, iz Britofa, ukradli 60 gld vrednega vola. Pauker je dejal, da ga ni toliko prizadela ta nova kraja, kot sramota in porog, ki ga trpijo občine, ko dopuščajo, da jim zanikrna tolovajska drhal nalaga udarec za udarcem. Pošteni ljudje ponoči spiyo, lopovi pa izkoriščajo njihovo brezskrbnost za opravljanje svoje nečedne obrti. Če bi si ljudje postavljali nočne straže, bi kaj lahko prijeli storilce na delu, saj vlom v zaprto hišo in odvedba vola iz hleva nikakor ne gre kar tako, brez hrupa. Pauker je bil kar osupnjen nad brezskrbnostjo, ki je že dajala vtis, kot da je pol vasi v sporazumu s tatovi. Še enkrat je poudaril, da pri takem načinu kraj nikakor ne bo konec in da si morajo ljudje organizirati nočno stražo.³⁹

Naslednji večer je Dimeževa tolpa okradla ljubenskega fajmoštra, Filipa Grošlja, »v denarju in blagu« za 764 goldinarjev. To dejanje je sledilo vlomu in maščevanju v Senici pri Medvodah, ki je vse pretresel, razbojnike pa opogumil. Žandarji so se takoj pognali za njimi v smereh proti Štajerski in Koroški, kar pa je bilo izdano, še preden se je začelo, medtem pa so se razbojniki zavlekli na Gorenjsko in oropali starega župnika v Ljubnem.⁴⁰

³⁵ Po tem dopisu iz Litije »je prišlo 20. svečana o pol desetih zvečer 6 ravno tako našemenih tolovajev k mlinarju Dragarju v Laze, so napadli mlinarja, sina in hlapca; 70 let stariga mlinarja so s sekirami bili, slekli, naziga žgali in na vse viže mučili, dokler jim vsiga denarja ne da; tudi njegovo ženo so zvezali, nauhnice z ušes stergali in ji persi odrezati žugali, ako jim vsiga premoženja ne pokaže. Gospodinja je strašno vpiti začela, ko so se pripravljali, ji persi odrezati – to sliši nek sosed, in iz oknja vstrelil. Na strel pride berž veliko sosedov skupej – na to pobegnejo tolovaji s poropanimi rečmi; popustili so popotni list, podpisan od Višnjagorske gosposke. Ali ga je eden med njimi zares zgubil, ali so ga nalaš popustili, da bi sled za sabo zmotili, se bo ob svojim času že zvedilo, zakaj taki tolovaji ne bojo pravici odšli. Bog le daj, da bi jih kmalo vjeli.«

³⁶ Novice, 5.3.1851.

³⁷ Francišek Serafin Pokorn: Besnica pri Kranju, Ljubljana 1909, str. 5–8.

³⁸ ZAL, KRA-2, a.e. 351 (31.8., 30.9.1851).

³⁹ ZAL, KRA-2, a.e. 366 (22.4.1852).

Dimež je sedaj postajal vedno bolj predrzen in v maju se je odločil že za napad na samo oblast – hotel je osvoboditi svoje ujete kompanjone. O tem beremo v poročilih glavarja Paukerja naslednje: Prejšnji večer (1.5.1852 – op. avt.), točno ob devetih, ko se je Pauker ravno odpravljal iz urada v stanovanje, mu je prišel naproti fant (star približno 26 let) z Okroglega (pri Kranju), rekoč, da so mu žandarji dejali, da naj takoj prijavi razbojnike, če bi ti prečili Savo pri Okroglem, kar naj bi se tedaj tudi zgodilo. On sam da je z brodom prepeljal Dimeža in še štiri oborožene kerlice, ki so pri sebi skrivali orožje in so se potem odpravili v smeri proti Naklem. Pauker je takoj poiskal žandarskega poročnika Barago, da bi se z njim posvetoval, kako bi tem razbojnikom najbolj gotovo prišli do živega.

Sklenjeno je bilo, da gre stražmojster Klančnik, ki je bil sam s štirimi žandarji v stražnici, s tremi v vojvodski gozd in pogleda, če niso morda v hiši konjederca, ki je znana kot zbirališče sumljivih. Če razbojnikov ne bo tam, se bodo razdelili in po dva in dva naprej preiskovali okolico in gozd. Dva bosta po dveh urah, če seveda ne bosta nič našla, šla k brodu na Okroglo in tam čakala na morebiten povratek razbojnikov do dne. Druga dva pa bosta naprej preiskovala sumljive kraje in možna skrivališča proti Kokrici, Predosljam in naprej, ter se vrnila šele proti jutru. Tako so tudi ukrenili.

Pauker se je takoj nato podal domov, ker je čutil v sebi nek poseben nemir, kot da bodo razbojniki ravno te noči udarili na Kranj, še posebno, ker je deževalo in ti iščejo prav take noči, poleg tega pa so vse žandarje poslali na teren, v Kranju je ostal samo bolehní Hofer.

V svojem nemiru je šel Pauker še enkrat ven, deloma zato, da bi dal navodila v stražnici urada že zbrani patrulji iz petih mož, deloma pa da bi žandarmerijskemu poročniku zaupal svojo vedno večjo zaskrbljenost. S poročnikom sta se tudi sama odpravila na ogled po mestu in okrog pol enajste sta obiskala gostilno Jakoba Uranča vulgo Šimna, ki je na sumljivem glasu in za katero so ljudje že prejšnja leta vedeli povedati, da jo obiskuje Dimež. Poročnik je ostal pokonci celo noč, da bi bil pri prvem klicu mestne obhodnice pri roki. Prav tako je bilo ukazano tudi žandarju Hoferju, opozorili pa so tudi prisednika sodišča Šušteršiča, ki je opozorilo takoj ponoči prenesel v sodnem uradu zunaj mesta stanujočemu sodnemu izvršniku Moretu, da naj podvoji previdnost.

In zle slutnje so se uresničile. Proti polnoči se je Dimež s svojo malopridno družino priplazil čez Jalnov vrt in čez vrt poštnega mojstra Škarje, kjer so našli neko lestev in preplezali visoki vrtni zid, jo potem prislonili k oknu sodne hiše, prav pod okno sobe preiskovalnega urada prisednika Šušteršiča. Pri vzpenjanju pa so jih opazili arestanti, ki so zagnali vik in krik, da naj jih osvobodijo, tako da je prihitel More in lopovi so pobegnili. More je takoj tekel po žandarje, dobil seveda samo Hoferja, ki se je podal za razbojniki, vendar ni mogel najti nobenih sledi.

Pauker je zaključil, da se visoko predsedstvo lahko iz tega primera prepriča o drznosti razbojnikov in o potrebi uvedbe najstrožjih ukrepov. Pauker je že spet navajal potrebo po strožjih zakonih in uvedbi deportacij. Najprej pa bi bilo nujno potrebno v Kranju nastaniti vsaj stalni vojaški oddelek, če že ne celo četo vojske, kot je bilo to v prejšnjih časih, tako da bi lahko imeli stalno stražo pri ponoči popolnoma osamljeni sodni hiši, polni kriminalnih preiskovancev. Drugi vojaki pa bi pomagali šibki žandarski zasedbi pri nočnih pogonih. Naslednje preizkušeno sredstvo, ki bi pomagalo prijeti Dimeža pa bi bila nagrada 50 do 100 goldinarjev na njegovo glavo, ali vsaj odobritev denarja za vohune.

O napadu je sestavilo poročilo tudi kranjsko okrajno kolegialno sodišče, poslalo ga je okrajnemu glavarstvu. Po njihovem naj bi bil motiv za napad uničenje preiskovalnega oz. dokaznega materiala (največ oblačil) in (ali) osvoboditev zaprtih šestih pajdašev, osumljenih roparskega umora na Šmarjetni Gori. Sodišče je posumilo, da je bila prijava o razbojniškem prečenju Save lažna, da bi s pogonom odstranili žandarje iz mesta. Izreklo je tudi prepričanje o neprimernosti dveh mestnih zaporov (enega v stolpu in drugega na nasprotnem koncu mesta, v sodni zgradbi) za take predrzne lumpe. Zapora nista bila namensko grajena, zato se je posrečilo že precej pobegov.

Po tem poročilu, je Pauker ponovno pisal namestništvu: Vse bolj so prepričani, da je Dimež hotel osvoboditi svoje kompanjone s Šmarjetne Gore in da bi mu to verjetno tudi uspelo, če bi ti pomislili, da gre za njihovo osvoboditev in ne bi začeli kričati in zganjati hrupa. Sedaj pa se, zaradi spodletelega napada, v Kranju bojijo, da ne bi razbojniki podtaknili ognja, kar je za njih igrača, če se pomisli na grozoviti umor na Šmarjetni. Povsod se je raznesel rokovnjaški glas, da mora Kranj goreti. Navkljub vsem ukrepom in podvojeni čuječnosti je možno, da se to res zgodi. Pauker se sprašuje, kam z arestanti, če bi prišlo do požara – skratka: spet napeljuje, da bi Kranj moral imeti stalno vojaško posadko, kot včasih. Najprej in najhitreje pa vsaj oddelek najmanj štiriindvajsetih mož, ki bi varovali zapore na obeh koncih mesta in s svojo navzočnostjo odvrčali razbojnike, saj je prava sramota za oblast samo, da jo strahuje peščica (sic!) gangsterjev in da iz dneva v dan v negotovosti pričakuje njihovega napada.

O vsej zadevi je deželno predsedstvo obveščalo tudi notranje ministrstvo na Dunaju (z Dunaja so predsedstvu vračali spise o zadevi).⁴¹

Dimeža primejo

Upravičenost dvoma v trdnost kranjskih zaporov je že naslednji mesec potrdil eden najnevarnejših kriminalcev, ki so ga povezovali tudi z umorom Kucnarja na Šmarjetni, Luka Križaj iz Loke, ki je ponoči ušel iz zapora kranjskega sodišča. V zid je naredil luknjo (verjetno mu je nekdo z ulice podal kako orodje, bil je namreč v pritličju) in enostavno pobegnil pod okenskimi rešetkami. Pobeg so ugotovili ob pol šestih zjutraj in takoj so o tem obvestili Loko, Železnike in Poljane, ker se je brez dvoma podal nekam v te kraje. Ko je glavar to pisal, so ga obvestili, da je Križaj od strelne rane, ki mu jo je zadal žandar, preden so ga zaprli, še slab za hojo in zna biti, da je kje v bližini našel skriališče, zato bodo ta dan preiskali vse sumljive hiše.

Križaj je ušel s pomočjo od zunaj in glavar ponovno pravi, da se čisto zares kaže potreba po stalni vojaški posadki v mestu. Dokler bodo ravbarji poznali slabost oblasti, tako dolgo se javni varnostni položaj ne bo izboljšal – *si vis pacem, para bellum*. Žandarji se sicer hvalevredno trudijo, vendar jih je odločno premalo. Seveda ni pozabil ponovno omeniti potrebe po deportacijski ustanovi in delovnih ter kazenskih kolonijah.

Paukerja so slednjič uslišali in čez en mesec (4.7.1852) so z vojnega ministrstva sporočili deželnemu glavarju Chorinskyju, da so poslali v Kranj enega oficirja in 21 mož, ter okreplili žandarje za dva moža.⁴²

Kot se za pravo dramo spodobi je imela tudi ta rokovnjaška nekaj »zaviralni moment«. Glavar Pauker je v oktobru leta 1852 pisal namestništvu, da so okrajna sodišča v Trziču, Loki in Kranju povprašali po varnosti oz. nevarnosti lastnine in oseb v letu 1852. Iz Trziča so odgovorili, da je ta zadovoljujoča, iz Loke je prispel izmikajoč odgovor, kranjsko okrajno kolegialno sodišče pa je odgovorilo, da bi bilo za varnost nujno onemogočiti razbojnike dezerterja Franca Zihlerla in da bi k temu mogoče pripomoglo, da bi za njegovo glavo razpisali nagrado kakih 100 gld.

Ko so bila pisana ta poročila, je bila obča varnost v splošnem dobra in zdelo se je, da je Zihrel to območje zapustil. Samo enkrat naj bi nameraval napasti cesarsko pošto kočijo na poti čez Ljubelj, takrat so seveda takoj alarmirali žandarje in podvojili previdnost. Pomirjujoče so bile dalj časa tudi (ustne) izjave žandarjev, ki jih Pauker na svojih rednih obhodih po okraju vedno povprašal po občji varnosti in še posebej po Zihlerlu.

Spričo teh pomirjujočih razmer je Pauker mislil, da še počaka z uvedbo »izrednih razmer«, ker je gojil tiho upanje, da si Zihrel ne bo (nikdar) več toliko upal, ker so bili njegovi najodličnejši pajdaši, Ješe vulgo Deus iz Stražišča, dezertter Samlen s Kokrice in še več posameznikov, zaprti, dva druga ravbarja pa sta med tem umrla, in končno tudi zaradi tega, ker so žandarji tako neutrudno preganjali to družino.

⁴¹ ARS, AS-16, št. 3041/1852 (2., 3.5.1852).

⁴² ARS, AS-16, št. 1543/1852 (7.6., 12.7.1852).

Pa se je bridko motil! V noči s 17. na 18. oktober se je Dimež s svojo tovarišijo pojavil pred gradom Šempeter,⁴³ nedvomno zato, da bi vlomil vanj, vendar so jih pregnali.

Žandarjem so nato ukazali še večjo pozornost in vnemo pri iskanju na desnem bregu Save. Ker so bili razbojniki odgnani od gradu in so se torej prepričali o budnosti grajskih prebivalcev, je bilo pričakovati, da ne bodo več poskušali napasti, vendar je bila njihova predrznost in pokvarjenost tako velika, da so se ponovno pojavili naslednje noči okrog treh zjutraj, v dveh oddelkih, eni v hrvaških oblačilih, napravljeni torej tako kot pri roparskem uboju pri Kucnarju. Spet so jih pregnali.

Glavar Pauker se je tako pridružil mnenju in predlogu kranjskega sodišča, da bi za Dimežem razpisali nagrado od 80 do 100 gld, izplačljivo iz katedralne blagajne. S prijetjem samega Dimeža pa samo po sebi umevno še ne bi bilo storjeno vse za občo varnost. Treba bi bilo še drugačnih ukrepov in sredstev, da bi množico delomrznežev prisilili k delu in da bi za vedno onemogočili nadaljnje zločine ljudem, ki se iz kaznilnic vračajo pogosto še hujši, kot so bili poprej. Poleg dovoljenja za razpis nagrade na Dimeževo glavo je glavar Pauker zaprosil tudi za 50 do 100 gld za nagrade za špijone, katerim bi dajali po 5, 10 do 20 gld za informacijo, ki bi omogočila žandarjem prijetje razbojnikov.

Odgovor z namestništva Paukerja gotovo ni najbolj potolažil. Pisali so namreč, da po zakonu ne morejo razpisati nagrade za Dimeževo glavo, lahko pa obljubijo nekakšno izjemno, enkratno nagrado za njegovo prijetje. Prav tako, da ne daje poročilo kranjskega sodišča o napadih tistega leta na osebe in premoženje, niti ne zadnji napad na Šempeter, vzroka za vzpostavitev izrednih razmer – za najemanje in plačevanje posebnih informantov ali za stalno nastanitev še ene kompanije orožnikov v Kranju – razmere, da niso pravzaprav bistveno drugačne kot drugokrat.

O zadevi so, kot vedno, poročali tudi Bachu.⁴⁴

In potem so *Novice* 27.11.1852 objavile: »Te dni so pripeljali 4 hude razbojnike Dimeša, Kurjovca, Vovka in Šunka vklenjene v Ljubljano, ktere so (perva dva v nedeljo – 21.11. – op. avt.) žandarji, ki so že marsikateriga hudodelca iz poti spravili, v Loškim okraji zasačili; od Dimeša, nar hujiga med temi, pravijo, da je imel sedem barok, s kterimi se je vedno drugač šemaril.«⁴⁵

V Paukerjevem poročilu namestništvu so naštetih tudi glavni Dimeževi zločini: »Poslednje in najpomembnejše prijetje se je posrečilo loškim žandarjem, pod umnim poveljstvom komandirja postaje, Edmunda Freya. Prijeli so namreč vodjo tolpe Franca Zihlerla in njegove tovariše, dezerterja Matevža Završnika in Gregorja Bizjaka – Kurjovca ter pred nekaj meseci iz koprške kaznilnice izpuščenega Martina Ravnikarja – Kobilco. Po podatkih, ki jih je posredoval kazenski sodnik Valentin Šušteršič, ki se je že od leta 1850 ukvarjal s preiskovanjem dejstvomovanja te tolpe, je bil njen razbojniški vodja osumljen za mnoge zločine predvsem pa za naslednje:

1) Kraja pri kranjskem trgovcu Andreju Krajcbergerju v noči z 11. na 12. september 1850 v škodi 200 gld.

2) Kraja pri trgovski hiši Primoža Hudovernika v Radovljici v noči s 13. na 14. september 1850 v škodi 572 gld 30 kr.

3) Kraja pri Jakobu Stojanu z Lancovega v noči z 12. na 13. oktober 1850.

4) Poskus kraje pri bogatem kmetu Francu Staretu vulgo Kozlu na Laborah v noči s 30. na 31. oktober 1850. Tu bi gotovo prišlo do unora, če bi se Dimežu in družčini posrečil vlom, ker je Stare spal na skrini, v kateri je čuval svoje zlato, tako pa je začel vpiti, ko so ga zbudili tatovi med vlamljanjem. Z vpitjem je pregnal tolovaje, ki so že sneli mrežo z okna in nameravali zlesti v hišo. S kričanjem pregnani Dimež in sosodrga so se umaknili in še isto noč vdrli v bližnjo hišo župana Antona Hafnerja in ga okradli. Po tem vlamu in kraji so se udeleženci – Fajdiga, Križaj, Česen,

⁴³ Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, DZS 1982, Ljubljana: Schrottenthurn – Šempeter; Stražišče (graščiško poslopje), Zg. Besnica; leta 1841 posestvo na dražbi kupila Frančiška pl. Vest, rojena Potočnik (od sinov), posestvo je po smrti 1871 podedovala hči.

⁴⁴ ARS, AS-16, št. 2692/1852 (19., 20., 25.10.1852).

⁴⁵ *Novice*, 27.11.1852.

Samlen in brez dvoma tudi Deusova družina – razkropili. Dimež in Fajdiga sta se podala na Šmarjetno Goro, v razvpito kajžo. Tam sta ju 31. oktobra 1850 ob petih zjutraj presenetila žandarja Matevž Vaupotič in Franc Gašperšič, ki sta v spopadu ustrelila Fajdigo, Dimež pa je pobegnil skozi zadnja vrata v varnost temačnega gozda.

5) Roparski umor Martina Rakovca vulgo Kucnarja pod Šmarjetno Goro 1.3.1851 zvečer. Tu se je pojavil Dimež skoraj z vsemi svojimi pajdaši, kar jih je lahko zbral, ker je postavil stražo okoli in okoli Šmarjetne Gore. Pri Kucnarju so zaradi neprijaznega, skrivnega kraja Dimež in njegovi večkrat našli zavetje in bili prijazno sprejeti. Vedeli pa so tudi, da Kucnar poseduje denar, in to veliko denarja – toliko, da mu je zaradi tega odbila zadnja ura. Tistega dne so se pojavili roparji napravljeni v hrvaške noše, s srajcami čez pas in z obrazi neprepoznavno počrnjenimi z ogljem ter v rokovnjaškem jeziku zahtevali denar. Njegove hlapce so zvezali, Kucnarja pa strahovito mučili po vsem telesu, dokler ga ni premagala bolečina in je razbojnika Prelesnika poklical po imenu, češ, kaj mu je storil, da ga tako muči. Ko so Sicherl in njegovi videli, da so prepoznani, je moral Kucnar umreti. Potolkla sta ga Dimež in Prelesnik. (Župnik Pokorn navaja, da je Kucnar prepoznal Franca Ješeta – Deusa.)

6) Kraja pri Neži Pirc, kranjski barvarki in kramarici, v noči z 18. na 19. marec 1852 v škodi 300 gld.

7) Kraja pri župniku Filipu Grošeljnu v Ljubnem v noči z 21. na 22. april 1852 v škodi 700 gld.

8) Poskus kraje v uradu omenjenega prisednika Šušteršiča v Kranju v noči s 1. na 2. maj 1852, z namenom da bi ukradli preiskovalni material in corpora delicti. Dimež je tiste temne in deževne noči prišel do urada z zadnje strani, preko več vrtov in visokih zidov. Skoraj je že vlomil skozi okno, ko se je v zaporih, ki se nahajajo v hiši, dvignilo vpitje in sodni izvršnik More, ki staneje poleg, je šel pogledat, kaj je in je videl lopova bežati čez vrtove, koder je prišel. Če bi se Dimežu ta drznost posrečila, bi odnesel ves preiskovalni in dokazni material, morda pa bi še zadavil omenjenega sodnega izvršitelja in izpustil iz arestov zločinca, med katerimi so bili tudi utemeljeno osumljeni sodelovanja pri umoru na Kucni.

9) Kraja pri Mariji Vernik v Dolenji vasi v noči z 18. na 19. november 1852 v škodi 500 gld⁴⁶ itd. ... itd. ... itd. ...

Edmund Frey ima torej velike zasluge, da je ujel tega najnevarnejšega ravbarja. Na to se je načrtno pripravljajl in Paukerju je štirinajst dni prej naznanil, da ima gotov načrt za prijetje Dimeža, ko se bo prikazal na njegovem področju, kar bi se po njegovih predvidevanjih moralo zgoditi najkasneje v treh, štirih tednih. Frey je držal besedo in je Dimeža osebno prijel. S tem je dobljena velika zmaga za javno varnost, saj so prijeli z Dimežem vred še druge razbojnike, ostali pa so brez njega razkropljeni in nepovezani.

Pauker si je štel za svojo dolžnost, da najtopleje priporoči namestništvu poveljnika postaje Freya, da ga denarno nagradijo, ali pa vsaj častno odlikujejo. Prav tako pa bi bilo izreči priznanje prizadevnemu žandarju Lužarju, ki ima tudi velike zasluge za prijetje Dimeža.

Vrhovna policijska oblast je žandarski postaji v Loki res odobrila nagrado 80 gld, in sicer polovico stražmojstru (poveljniku) Edmondu Freyu, drugo polovico pa razdeljeno na tri enake dele žandarjem Gregorju Lužarju, Pasqualu Banouju in Josefu Bonviniju.⁴⁷

Dimežu sodijo

Tedaj si je glavar Pauker oddahnil in pisal namestništvu, da se, odkar so Zihel in njegovi pajdaši v ječi, ne sliši več o krajovlomih, ki so bili prej takorekoč na dnevnem redu. Ljudje da so

⁴⁶ O tej tatvini je ohranjena tudi tiralica ljubljanske policijske direkcije, ki v slovenščini podaja »popis stvari, ukradenih kramarici Mariji Vernik v Doljni vasi v Selški fari, za kakih 500 gld blaga. Te tatvine se natolcujejo vjeta vojaška vbežnika Gregor Bizjak po domače Kurjavec in Franc Sicherl, po domače Dimeš in izpušeni jetnik Martin Ravnihar po domače Kobilica.« (ZAL, KRA-2, a.e. 381, 15.12.1852).

⁴⁷ ARS, AS-16, št. 241/1853 (6.12.1852, 14.1.1853).

veseli ponovne varnosti, obenem pa si žele, da bi bili ti razbojniki in morilci čimprej kaznovani, kot zaslужijo, za ustrahovanje drugih.

Pokazali pa so se drugi problemi in nevarnosti. Asesor Šušteršič je imel s preiskavo vseh razbojništev zelo veliko dela, največji problem pa je bil, da so bili Zihlerl in glavni razbojnik dezertjerji in bi jim torej moralo soditi vojaško sodišče, vendar pa bi ločevanje vojaškega in civilnega dela sojenja vzelo zelo veliko časa.

Zato je prisednik Šušteršič naslovil prošnjo na vojaške oblasti, da bi vso zadevo do konca vodile civilne oblasti in dobil odgovor, da preiskavo glede Zihlerla, Prelesnika in Volčiča lahko prevzame kranjsko kolegialno sodišče. To pa je odvrnilo, da tega ne more, ker o tem višje kriminalno sodišče v Celovcu še nič ne ve, brez njihovega dovoljenja pa se ne smejo lotiti preiskave vojaških oseb. Poleg tega pa so tudi zapori v Kranju povsem prenapolnjeni in zaradi osamljene lege kranjskega kolegialnega sodišča in njegovih zaporov se je bati, da bodo Zihlerlovi pajdaši skušali na vsak način osvoboditi njega in tovariše, kar bi se v Ljubljani komajda lahko zgodilo.

Paukerju se ti razlogi niso zdeli neutemeljeni, vendar pa se je bal, da bi se obsodba Zihlerla zavlekla sam bog ve kako dolgo, če bi se Šušteršiču odvzela preiskava zaradi vojaškega dela obtožnice. Če bi hoteli primer hitro dokončati, bi ga morali pustiti Šušteršiču do konca. Na namestništvo se je zato obrnil s prošnjo, da bi le-to poskrbelo, če mogoče, da se zadeva čimprej konča in zlikovce obsodi.

Odgovor iz Celovca je sledil 24.2.1853: Potem ko je c. kr. vojaško prizivno sodišče, ne da bi o tem obvestilo koroško-kranjsko višje deželno sodišče, na predlog c. kr. vojaškega poveljstva v Ljubljani pooblastilo kranjsko okrajno kolegialno sodišče, t.j. tamkajšnjega prisednika Šušteršiča, da vodi in (do)konča preiskavo proti Zihlerlu, Prelesniku in Volčiču, in je vojaško poveljstvo že ukrenilo potrebno, da te nevarne zločince odpravi v Kranj, se je omenjeno okrajno sodišče obrnilo na višje deželno sodišče in zaprosilo, da bi zaradi prenapolnjenih kranjskih zaporov začasno nekaj manj nevarnih jetnikov premestili v zapore okrajnih sodišč Loke in Tržiča. Obenem je tudi prosilo, da bi zaradi nevarnih zločincev in možnosti, da bi jih njihovi »pripadniki iz kranjske okolice« poskušali osvoboditi, vojska pri zaporu v Kranju postavila več svojih straž.

Višje deželno sodišče je ugodilo prošnjam okrajnega sodišča, glede vojaške zaščite pa mu svetovalo, da se obrne na ljubljansko vojaško poveljstvo. Strinjalo se je tudi, da je bolje da zadevo do konca vodi Šušteršič, kot nekdo nov, ki bi moral začeti vse znova.⁴⁸

Namestnik Chorinsky je posredoval prošnjo kranjskega glavarja Paukerja, da bi vojska varovala kranjsko sodišče, vojaškemu poveljstvu v Ljubljani in se pri tem strinjal z njim, da bi za čas preiskave v Kranju namestili oddelek najmanj dvanajstih mož s podčastnikom. Komaj pa je pismo oddal, je že pisal novo, v katerem je pojasnjeval Paukerjeve motive, da bi trem dezertjerjem naprej sodili v Ljubljani in da torej ni treba pošiljati vojske v Kranj.⁴⁹

Strah okrajnega glavarja pred rokovnjači je bil očitno prevelik in tako so tri ujete ponovno odpeljali v Ljubljano (tja so jih privedli tudi takoj, ko so jih ujeli). Z njimi je odšel tudi za čas preiskave v Kranju nameščeni vojaški oddelek, zato je Pauker naročil županu Lokarju, da mora sedaj on zaradi občje varnosti poskrbeti za prizadevno in skrbno patroljiranje.⁵⁰

Dimeževi pajdaši

Pisalo se je torej leto 1853, Dimežu pa so sodili še dolgo, vse tja v leto 1857, tako da imamo dovolj časa, da se ozremo še po pomembnejših odličnikih njegove razbojniške družine.

Prav iz tega časa imamo poročilo državnega pravdnika, po katerem naj bi 6.10.1853 **Marija Slapar, vulgo Čundra**, rokovnjačka in nezakonska mati omenjenega dezertjerja in razbojnika, Jerneja Prelesnika, vulgo Čundrov'ga, prestala kazen zaradi pomoči razbojnikom. Ker ni bilo v

⁴⁸ ARS, AS-16, št. 776/1853 (13., 24.2.1853).

⁴⁹ ARS, AS-16, št. 3186/1853 (30.7.1853) in št. 3206 (1.8.1853).

⁵⁰ ZAL, KRA-2, a.e. 403 (14.12.1853).

Kranju nobenega prostora, kamor bi jo zaprli, je prestajala kazen v Trziču. To naj bi bila zelo predrzna in nesramna ženska, ki je v ječi hlinila norost in pobesnelost in so jo lahko brzdali le z največjimi napori.

Pauker, ki je poročilo poslal namestništvu, je dodal, »da v poročilu sicer ne piše, ve pa za to on privatno, da v zaporu kot simulantka blaznosti in besnila ni trpela nikakršne posteljnine, vse je raztrgala in posvinjala svojo celico na najostudnejši način.

Tako kot njen sin Jernej Prelesnik, odkar se nahaja v ječi, prisledniku Šušteršiču in Pajku prisega smrt in maščevanje, pa če ga tudi takoj obesijo, tako je tudi njegova mati Marija Slapar v zaporu v Trziču rekla Mariji Šumi, da bo takoj, ko bo izpuščena na svobodo, zažgala Trzič in Kranj.

Ob dejstvu, da je Marija Slapar rokovnjačka in da so se rokovnjači že v prejšnjih časih izkazali za zelo maščevalne, je okrajno sodišče v Trziču 30.9. zaprosilo državno pravdnštvo, da bi jo dali v prisilno delavnico, toliko bolj, ker od njenega fizičnega in moralnega stanja ni pričakovati, da bi se v prihodnosti normalno preživljala.«

Za primer rokovnjaške maščevalnosti je Pauker navedel, da je rokovnjač in dezertar Čimžar, vulgo Kropar, leta 1850 iz maščevanja zažgal vas Prebačevo, ker so ga prijeli s pomočjo nekega vaščana. Če ne bi Marija Slapar hlinila norosti in blaznosti, bi bila povsem primerna za prisilno delavnico, ker pa to dela, jo morajo obravnavati kot bolno osebo, blazno norico, jo najprej dati v norišnico in šele po njenem ozdravljenju v prisilno delavnico. In glavarju se je spet stožilo po kazenskih in delovnih kolonijah, ki bi bile primerne za take tiče.

Okrajno sodišče v Trziču bi moralo Marijo Slapar 6. oktobra izpustiti, ker je kazensko niso mogli več zadrževati, ali pa jo izročiti na razpolago kranjskemu okrajnemu glavarstvu. Po zakonu je kot nore niso mogli dati v prisilno delavnico, kot rokovnjačka pa ni imela stalnega domovanja in ker je predstavljala stalno nevarnost zaradi grožnje podtaknitve ognja, so izbrali manjše zlo – glavar je predlagal, da bi Marijo Slapar 6. oktobra obdržali v Trziču v ječi kot zapornico policije, dokler je ne bi zaprli v norišnico in jo od tam čimprej premestili v prisilno delavnico.

Obenem z gornjim poročilom državnega pravdnika je glavar Pauker namestništvo seznanil tudi s sinovo nagajivostjo:

Jerneja Prelesnika so morali prejšnji dan kaznovati s petdesetimi udarci s palico.

To naznanja na visoko mesto, da ga seznanili z izredno zlobnostjo tega roparskega morilca. Že nekaj časa je stražar v zaporu v stolpu, Jakob Černe, poslušal trkanje, razbijanje v Prelesnikovem prostoru, zato je šel k njemu, da ga opomni k miru. Prelesnik pa je pograbil težki pokrov od vedra in preklinjajoč zamahnil, da bi pobil Černeteta. Ravno takrat pa je v zapor vstopil vojak, ki je uprl nabito puško Prelesniku v prsi in mu zagrozil, da ga ustrelji, če bo udaril paznika. To je prineslo Prelesniku 50 udarcev, ki pa jih je prenesel mirno, kot da to ne bi bila nobena kazen, tako da je takoj po prejeti meri lahko sam odšel iz poslopja kolegialnega sodišča v zapor v stolpu na drugem koncu mesta, kot da se ni nič zgodilo.

Ljudje, kot sta Zihlerl in Prelesnik, ki sta tako grozovito kot kakšna kanibala umorila Kucnarja, so vsega zmožni in od matere, ki je vzgojila takšnega sina, sama pa hlini blaznost in poleg tega grozi s požiganjem, se človek res lahko boji najhujšega.

Pauker tako spet ponavlja prošnjo, da morajo staro Slaparico nujno imeti zaprto, dokler je ne spravijo v norišnico.

Namestništvo pa je Paukerju odgovorilo, da Slaparica ni nora, ampak samo hlini norost, torej ne spada v norišnico. Vsekakor pa ni razloga, da ne bi tako nevarne osebe dali v prisilno delavnico, kranjsko glavarstvo naj ji samo napiše potrebno »napotnico«. Prav tako tudi ni ovir, da ne bi preместitve počakala v policijskih zaporih.⁵¹ (Čez tri leta so prakso zapiranja nepoboljšljivih odpuščenih kriminalcev očitno tudi uzakonili: »Ker se nekteri hudodelci v jetnišnicah ne poboljšajo in utegnejo nevarni biti, kadar se izpustijo, je c. k. ministerstvo po sklepu od 3. junija

⁵¹ ARS, AS-16, št. 4131/1853 (2., 5., 6.10.1853).

ukazalo, da se imajo taki, ki se v ječi niso poboljšali, po prestani kazni v ječi naravnost v pokorivno delavnišnico zapreti.»⁵²

Čeprav je bil kolovodja pod ključem, pa je ubogi Pauker moral poročati predsedstvu, da so številni »kradljivi družabniki« še ne obsojenega Franca Ziherla še na naprej prostosti in da ogrožajo javno varnost. Za to trditev je naštel več primerov:

Kmečki fant Andrej Jenko iz Podreče je naznanil, da je 16.9. ob dveh zjutraj (bila je sobota), ko je ravno šel skozi vas, zalotil znanega tatu Hrastnerja s še enim nepoznanim, ravno ko sta iz hleva kmeta Andreja Burgerja iz Podreče nesla vsak svojo ovco pod roko.

Jenko je ogovoril Hrastnerja: »No, Hrastner, si že vstal?« Dobil je odgovor, da ga to nič ne briga, tatova sta odvrгла ovci in pobegnila.

Okoli pol treh te iste noči pa so kmetu Janezu Jerali v Mavčičah iz hleva ukradli dve ovci, vredni 9 gld. To sta po vsej verjetnosti zakrivila omenjena tatova po prvem neuspelem poskusu v Podreči.

Ogenj, ki je izbruhnil na Jeprci prejšnji torek, naj bi bil maščevalno delo nekega razbojnika.

Pred nekaj dnevi so skušali vlomiti v Voklem, a jih je budnost lastnika pregnala.

Sem in tja izginjajoče ovce in koze kažejo na navzočnost teh tatov. Pred osmimi dnevi pa je bil kmetu in občinskemu svetniku iz Srednje vasi pri Goričah, Josefu Rebolu, s paše ukraden najlepši za pitanje namenjen vol. Rebol je to prijavil Paukerju osebno in ga pri tem prosil, da nikakor ne pove, da je zadevo prijavil (ker se je seveda bal ognja v strehi) in da za dejanje najbolj sumi Ziherlova kompanjona Valentina Rozmana in Luka Hrastnerja.

V nadaljevanju je glavar Pauker opisal rokovnjače, ki so mu takrat delali največ preglavic:

Valentin Rozman je rokovnjač, rojen v Srednji vasi pri Goričah. Leta 1850 si je izhlilil prostost iz ljubljanske prisilne delavnice. Paukerju je takrat obljubil vsakršno poboljšanje, pa so ga čez kakšnih dvanajst dni že ujeli na Ljubelju v družčini tatov, ki je na Koroškem ukradla poštni voz. Ker so ga prijeli pri dejanju in ni mogel zanikati zločina, so ga obsodili na tri leta in pol. Drugega septembra 1854 se je vrnil iz Kopra z zaslužkom 26 gld, seveda ponovno obljubil poboljšanje, parkrat javil, da ne more dobiti dela in končno zaprosil (12.9.) za domovinski list, da bi šel delat v predilnico v Ljubljano, kjer bi se lahko preživljal kot izurjen tkalec. Ker takega dela doma ni mogel dobiti, so mu izdali domovinski list.

Luka Hrastner je rokovnjač iz Češnjevka pri Cerkljah, dezertar, razbojnik in Ziherlov tovariš. Kazen naj bi prestajal v trdnjavi Komorn, od koder pa se je od cesarja pomiloščen pred dvema mesecema (poleti 1854 – op. avt.) vrnil domov. Ker je delomrznež, je v prvih dneh meseca septembra z izgovorom, da v domovini ne more najti kruha, prosil za izdajo domovinskega lista, da bi si šel iskat kruha na Hrvaško.

Tudi Hrastnerju so izdali domovnico in že so mislili, da sta Rozman in Hrastner zapustila Kranjsko, pa so predprejšnji dan opazili oba na velikem sejmu v Kranju, skupaj še z drugimi vlačugarji. Ne kažeta torej volje, da bi zapustila domovino, ampak jima je, kot se je izkazalo, veliko bolj všeč krasti in živeti na rokovnjaški način. Ko pa bi zagrešila kaj velikega, bi uporabila domovnice in nekaj časa nekje drugje iskala delo, potem pa bi se spet vrnila na svojo kradljivsko pot.

V njuno družčino brez dvoma spada tudi vojak na dopustu, **Johan Kropar, vulgo Čimžar**, iz cerkljanske občine. Je predrzen razbojnik in Ziherlov pajdaš. Njega so pred par leti ujeli na delu v Kamniku, ko je hotel ukrasti tele, in ga kot dezerterja in razbojnika (začasno) odslovili iz vojske. Pri prijetju je dobil poškodbe, tako da je bil dolgo v vojaški bolnišnici. Obsojen naj bi bil na dvanajst let trdnjavskega aresta, vendar je bil neverjetno lahko odpuščen iz vojske in takoj spet poslan na dopust. Brez dvoma se v kompaniji branijo takih ljudi in se jih radi znebijo z enostavnim (začasnim) odpustnim listom, ali pa jih pošljejo na dopust, ne da bi pri tem pomislili, kakšno kugo predstavljajo ti ljudje v svojih domačih krajih.

⁵² Novice, 13.8.1856.

Matevž Flegar, tudi iz cerkljanske občine, je bil iz vojske že dokončno odpuščen. Bil je dejaven razbojnik in je v zaporu izdal veliko o svojih malopridnih pajdaših, tako da so ga zaradi varnosti pred grožnjami in maščevanjem le-teh morali iz ljubljanske kaznilnice premestiti v graško. Pred par meseci bi se moral vrniti, pa je dejal, da se tudi doma ne počuti varnega in je zaprosil za domovinski list v Gradcu, da bi si kot sposoben krojač poiskal delo in služil kruh pri vojaški oblačilni četi. Vendar je kmalu prišel nazaj in naj bi se zadrževal pri nekem sorodniku v Radovljici. Je pa čudno pri vsej stvari, pri njegovem strahu, ki naj bi ga imel pred svojo nekdanjo tatinsko družino, da ga je večkrat videti v cerkljanski okolici, kjer bi lahko naletel na Rozmana, Hrastnerja ali Kroparja.

Pri takem stanju stvari Paukerju ni preostalo drugega, kot da je podvojil pozornost, na kar je opozoril tudi žandarje. Obenem je Pauker takoj po odhodu župana Rebola za naslednji dan ukazal preiskavo, s pomočjo žandarjev, vseh sumljivih kajž in koč v občini Goriče, ter obenem še pogon skozi vojvodski gozd – delomrzna svojat, ki daje potuho razbojnikom se lahko najde vsepovsod.

Kaj kmalu pa je Pauker lahko dodal k poročilu, da pogon in pregled sumljivih kajž v kranjski okolici ni obrodil sadu. Pauker, da je že vnaprej vedel, da bo tako in je ukazal pogon samo zato, ker so tako želeli od lopovščin pretreseni »boljši« posestniki, ki so se nadejali, da bi morali na vsak način najti v teh kajžah ukradeno meso in sled za razbojniki.

Eden od Dimeževih tovarišev je bil tudi barvarski pomočnik iz Kovorja, **Jurij Stegnar**, **vulgo Kaplanček**, ki se je preživil največ brez zaposlitve. Dolgo so ga imeli v sodnijski preiskavi in samo zaradi trdovratnega tajeja so ga morali spustiti na svobodo. Bil je tako razvpit razbojnik, da ga je okrajno glavarstvo Radovljica poslalo Paukerju z žandarsko spremljavo, ker se je brezposelno potikal v njihovem koncu.

Ker pa je bil samo osumljen, da je razbojnik, in ga trenutno niso bremenili nobeni dokazi, so ga morali pač izpustiti na svobodo.

Ta Stegnar, potem **Jakob Permoser** iz Suhe (pri Šk. Loki) in **Johan Rebon** iz Podbrezj (zadnja dva sta se nahajala še v prisilni delavnici, vendar pa naj bi bila v kratkem izpuščena), bi bili pod Rozmanovim, Hrastnerjevim ali Kroparjevim vodstvom lahko kmalu združeni v predrzno razbojniško tolpo.

Pauker je torej zaprosil deželno vlado, da ne bi izpustila Rebona in Permoserja pred iztekom kazni, dobro obnašanje v prisilni delavnici pri takih ljudeh, da še ne pomeni dejanskega izboljšanja. Rebon je do svojega petnajstega leta starosti zagrešil 74 ugotovljenih kraj, bil rokovnjač in nikakor ni dajal upanja, da bi se lahko popboljšal. Proti izpustitvi Permoserja pa je govoril lastni brat.

Ljudje, kot sta ta razbojnika, bi morali biti za vselej odstranjeni iz meščanskega življenja – to da zahteva splošna volja. Če že v kratkem ne bo prišlo do ustanovitve deportacijske ustanove, pa prosi, da bi vsaj kapacitete domače prisilne delavnice toliko razširili, da bi takšni ljudje lahko ostali zaprti v njej za vedno. Meščanska družba, močno obremenjena z dajatvami vseh vrst, upravičeno zahteva, da jo vlada štiti oz. zaščiti z ustreznimi ukrepi.

Na koncu svojega poročila Pauker resignirano ugotavlja, da bodo razbojniki Zihierlove šole še naprej delovali, kot so za časa njegove prostosti in da bo tistega dne izpuščeni kaznjeneц **Johan Pogačnik** s Posavca močno okreplil tolpo Rozmana, Hrastnerja in Kroparja.

Namestnik Chorinsky pa je glavarja Paukerja kaj klavarno potolažil, češ da ga lahko le opozori na njegove ukaze iz aprila, julija in oktobra leta 1852, ki jih je izdal za podobno priložnost, da je stvar krajevnih oblasti, da odpuščene kaznjence ponovno prijavijo za prisilno delavnico, če se jim zdi to potrebno.⁵³

Z rokovnjači pa se seveda ni ukvarjal samo kranjski Pauker. Okrajni glavar Ogrinc iz Loža je deželnemu predsedstvu poročal o rokovnjaču, ki se je zanimal predvsem za ženske. Po govoricah naj bi bil tip pobegli kaznjeneц, Gorenjec, **Povž** po imenu. Povž se nikjer ni zadrževal

⁵³ ARS, AS-16, št. 4323/1854 (19., 23., 25.9., 5.10.1854).

dlje kot en dan, pojavljali se je v velikih presledkih in takoj izginjal. Ženske vseh starosti in vseh stanov je onečaščal deloma z zvijačo, deloma s silo, tako si je seveda pridobival tudi hrano. Ta razbojnik je torej potrkal na hišo Johana Zalarja v Lovranovem ob dveh ponoči, češ da je kontrabantar in da je skrnil svojo črno robo pred žandarji v gozdu. Dovolili naj bi mu, da se pogreje na peči in mu dali kaj jesti.

Po izjavah tamkajšnjih prebivalcev naj bi ta vagabund na razne načine zapeljeval lahkoverne ženske, jih ropal in zlorabljal. V Štrukljevi vasi je tako preslepil hčerko vulgo Stražišarja s ponudbo lepega blaga po nizki ceni, da je šla z njim v gozd, kjer ji je storil silo in jo oropal. Ko se je vrnila domov, je rekla materi: »Lahko sem srečna, da sem še živa. Kaj lahko bi bilo, da ne bi mogla povedati, kaj je hudobnež počel z menoj.«

Omenjeni Johan Zalar je Povža opisal takole: velike postave, podolgovatega obraza, tumpastega nosu, rdečih brk, zdravega videza, nekoliko grbast, puklast, okrog 40 let star, nosi pepelnato sivo suknjo, bele hlače, črn klobuk.

Chorinsky je o Povžu obvestil policijo, žandarje, vse okrajne urade, namestništva v Gradcu, Trstu, Zagrebu in dež. predsedstvo v Celovcu.⁵⁴

Drugi Dimežev soobsojenec, **Franc Volčič**, je pobegnil še preden so Dimežu dosodili. Žandarji so v tiralici takole opisali njega in njegovega pajdaša: »*Rojen je v Loki, star 23 let, samski, katoliške vere, učil se je za mizarja. Je 65 palcev visok (170 cm), precej čokat, izbočenih prsi, plavih las in oči, pokončne drže in vojaškega koraka, zlahka ga je ločiti od navadnega kmeta. Videza je solidnega in v njem ni lahko prepoznati ravbarja. 30.10.1855 je pobegnil preiskovalnemu sodišču v Radovljici.*

Johan Samlen, je rojen je na Kokrici, 23 let star, samski, katoliške vere, brez poklica. Je približno 64 palcev visok (168 cm), vitek, rjavkastih las, rjavih oči, pokončne vojaške drže, vojaškega koraka, ki ga razlikuje od navadnega kmeta. Leta 1856 so ga odpustili iz vojske. Ni bil še kaznovan, od maja 1857 se vlačil okoli z Volčičem. Njegov brat je od leta 1856 zaradi roparskega umora v sodni preiskavi v Ljubljani, sestra Katarina pa je pod policijskim nadzorom zaradi kradljivosti.«

Poveljstvo žandarmerije v Ljubljani je predlagalo razpis nagrade za prijetje Volčiča in vrhovni šef policije, Kempen, je deželnemu glavarju Chorinskyju *izjemoma* dovolil porabo denarja za plačevanje vohunov (tako so zapisali!).

S predsedstva so naročili okrajnima glavarjema v Loki in v Kranju, Pajku in Derbitschu,⁵⁵ da naj si najdeja vohune.⁵⁶ Česar poštene ljudje niso upali povedati zastonj, so vohuni radi naredili za denar. Kranjski glavar Derbitsch je kaj kmalu lahko sporočil, da mu je eden njegovih plačancev javil, da je Volčič pri svoji konkubini Katarini Samlen na Kokrici, vendar preden so se žandarji in civilna patrolja iz dveh smeri približali kraju, jo je Volčič že pobrisal.

Derbitsch je potožil, da ga je težko prijeti, ker nikjer ne ostane dalj kot uro in spi vedno drugod. Ljudje se ga seveda bojijo zaradi orožja in grožnje z ognjem, poleg tega pa lahko žandarji proti njemu uporabijo orožje zakonito šele takrat, ko že seže po orožju in streže po življenju tistega, ki ga hoče prijeti in bi zagotovo koga težko poškodoval ali ubil. Še najlaže bi ga dobili, če se ne bi ustavil na poziv naj obstoji, ko so žandarji upravičeni uporabiti strelno orožje.

Čez dober teden pa so kranjski žandarji s pomočjo nekega denuncianta vendarle prijeli Volčiča med Joštom in Kranjem.⁵⁷

V poročilu predsedstvu glavar Derbitsch piše, kako so po naznanilu ujeli Volčiča v gozdu pri Stražišču, pravzaprav so ga tam izsledili, potem pa jim je peš bežal do Srednjih Bitenj

⁵⁴ ARS, AS-16, št. 1651/1856 (16., 24., 27.5.1856). – Glede posiljevanja (*od posilne nečistosti*) so Novice 9.10.1852 iz novega kazenskega zakonika zapisale takole: »*Kazen tega hudodelstva je težka ječa med 5 in 10 leti. Ako je iz sile nastopila znamenita škoda na zdravju, ali clo na življenju, naj se kazen zdaljša, da bode med 10 in 20 leti terpla. Ako je hudodelstvo smert žaljene uročilo, se prisouje težka ječa na vse žive dni.*«

⁵⁵ Joseph Derbitsch je medtem zamenjal Thomasa Paukerja na glavarškem mestu.

⁵⁶ ARS, AS-16, št. 3256/1857 (7., 11., 22.8., 2.9.1857).

⁵⁷ ARS, AS-16, št. 3625/1857 (14., 27.9., 5.10.1857).

(približno tri kilometre), kjer ga je ujel žandar na konju, ki si ga je izposodil v Stražišču. Za denuncianta bi Derbitsch rad dobil najmanj 100 gld nagrade, za kmeta, ki je posodil konja pa najmanj 5 gld.

Predsedstvo je Derbitschu za denuncianta odobrilo 100 gld nagrade, kmetu Matiju Dolencu pa je za posojenega konja v napadu velikodušnosti namenilo kar 10 gld. Žandarje, ki so prijeli Volčiča (Anton Favero, Josef Wolf II., Johann Perwein) je deželni glavar Chorinsky predlagal šefu Vrhovne policijske oblasti za priznanje.⁵⁸

Takšna je bila torej usoda Volčiča v letu 1857, letu, ko so Dimeža poslali na prestajanje kazni v Osijek. Po Novicah sodeč, so bili rokovnjači to leto še posebno aktivni, kot da bi hoteli dokazati, da četudi odženejo Dimeža v daljni Osijek, ne bo Kranjska nič varnejša pred njimi.⁵⁹

Preden so Dimeža odgnali, je napisal še pismo svoji nezakonski družici. Da bi pismo napisal sam, je po lepem rokopisu in tudi po, za tiste čase, dokaj lepem jeziku in solidnem pravopisu, težko reči. Pismo je verjetno narekoval, mogoče so ga napisali kar žandarji, da bi dobili še njegovo priležnico, zatrdnega dokaza pa tudi ni, da bi ne nastalo še na kak bolj sumljiv način...

Kakorkoli že, pismo se glasi natanko tako:

»Preljuba moja Mica!

Z veliko žalostjo jest še enkrat pero u roke primem in ti pišem de sim zdaj enkrat obsojen, in da se bomo težko še enkrat na temo svetu vidili, ker jest pojdem zdaj iz krajske dežele, in bom težko še kerkrat nazaj prišel.

Žal je meni po tem lepim gorenskim kraju in po krajski zemlji, na vse bi še mogel pozabiti, samo tebe preljuba moja Mica tebe nebom nikol pozabil, na vse bi jest neč neporajtal, samo da bi ti per meni bila in de bi jest mogel steboj živeti. To bo mene peklo noter do merzlega groba če tebe nebom mogel več viditi.

Nikol bi jest ne mislil da morjo enga človeka tako štrafat koker so mene za take neumnost, ni dost da sim že zdaj čez 4 leta zapert so mi še 18 let zraven dali in takih reči so me obdolžili in me zato štrafali ker nisem neč zraven bil in neč od tega vedil nisem. Nobene pravice ni več na svetu in tudi sem obupal na božjo milost in skoraj bi že rekel da ni več boga. Če jest pomislim kako je to dolgo 18 let, tok mi od žalost skoraj serce oče počiti, nobene stvari ni več na svetu da bi mogla še enkrat mene razveseliti, vse je za mene merto in moje serce je ranjeno do smert in jest sim skorej več na unem kot na temu svetu. Samo to te še enkrat prosim preljuba Mica, če še nisi name pozabila in če me še tako rada imaš kakor poprej, pridi če ti je le malo mogoče dol kmen, če me še enkrat hočeš viditi, ker jest nemorem iz Ljubljane iti če nebom več tebe vidil in z tabo en par besedi govoril, prosim te pridi in to koj, koker pismo dobiš, ker bi potlej morebiti že prepozno prišla in mene že odpeljali iz Ljubljane, potlej je zastojn in mi bi se težko na tim svetu več vidili.

Dolge so bile te 4 leta in zmeraj sem jest mislil de se bomo še enkrat na frajosti vidili, pa ni bilo mogoče, pa vendar še mislim in na boga zaupam da me bo na življenju obderžal in mi moč in zdravje dal, de bom mogel moje dolge leta preterpeti in de se bomo še enkrat potlej živi vidili, če pa bog meni al tebi nameni, da bo eden od naj dveh pred umeru, tok pa nemoremo družega kakor očasi za dušo drugega boga prositi, kadar bom jest enkrat od tlet peršu bom vsak let večkrat pisal, ke de sim in koko de mi gre, če pa dolgo časa na boš pisma od mene dobila tok si moraš misliti da

⁵⁸ ARS, AS-16, št. 3735/1857 (4., 12.10.1857).

⁵⁹ Novice, 15.4.1857: »Iz št. Jurja poleg Kranja 6.4.« Na Lužah sta dva potepuha ukradla tele iz hleva. Gospodinja, ki jo je mukanje krave prebudilo in je brž stopila v hlev, je videla, da teleta ni več pri kravi, zato jo je odvezala in krava je šla po sledi za teletom. Kmetica in še dva soseda so hiteli za njo, vendar je krava že prej dohitela teleta in lopova in ju pobodla, tako da sta popustila tele in pobegnila.

Novice, 20.5.1857: v Bukovščici (»v dolini, kjer pelje pot iz Selske doline v Krajsko okolico«) je v soboto zvečer, okrog 11. ure, šest našemljenih potepuhov potrkalo na vrata mlina. Mlinar je odprl, napadli so ga in zadavili z vrvo. Ko so iskali denar in dragocenosti, so grozili tudi dekli; poroča J. Levičnik.

Novice, 15.7.1857: »Iz Celja 11.7. Rokovnjači so okradli v noči 2–3. feb. Jelšev grad. – Jelše (Šmarje).« V gradu so bile pisarne okrajnega in davčnega urada. Ponoči je bil grad prazen, tam je bil le en sluga, ki pa je bil tisto noč odsoten, in dekla. Ukradli so blagajno davčnega urada, a so jih dobili.

Na glavarstvu so menili, da bo v kranjski okolici kmalu čuti o njem, ker je na zaslišanju tudi zagrozil, da bo takoj ko bo prost, pobil tiste, ki so govorili proti njemu, česar je tudi zmožen. Ena prvih žrtev njegovega maščevanja zna biti njegova priležnica Lorenčkova iz Trzina, ki je bila ena najbolj obremenilnih prič proti njemu.⁶³

Dimežu pa je postalo samemu dolgčas v Osijeku, tako, brez rojaka in tovariša v daljnem kraju, in po dobrem letu ga je domotožje premagalo. Vrnil se je domov, nekako šestnajst let prezgodaj (obsojen je bil na osemnajst let) in tedaj je postalo življenje za tiste, ki so pripomogli k njegovemu prijetju mučno čakanje na izvršitev obljubljenega maščevanja. To so bili predvsem Tomaž Pivk iz Hoste in njegov žena, ki sta 21.11.1852 obvestila žandarje v Loki, potem sin mlinarja z Okroglega, ki je dal pomembne podatke o Dimežu in se mu s tem zameril, pa tudi mnoge druge priče si niso bile več gotove svojih življenj.

Poročilo se zaključuje z mislijo, da bo razbojnika težko ponovno prijeti – brez izdaje nikdar; te pa ne bo lahko doseči. Prijeti ju bo mogoče samo, če se razpiše nagrada za njuni glavi.⁶⁴

Začelo se je mrzlično poizvedovanje o pobeglih rokovnjačih, a kaj dlje od govoric, da so ju videli sedaj tu, drugič spet drugje, okrajni glavarji niso prišli. Deželni glavar je spet prosil policijskega ministra, da bi mu odobril izredna sredstva za plačevanje vohunov, ki bi omogočili prijetje dveh nevarnih razbojnikov. Zdi se, da je stvar tokrat, po pobegu razbojnikov iz Osijeka, stekla bolj gladko in »z vrha« (z deželnega predsedstva). Tokrat ni bilo treba milih prošenj v stilu prejšnjega kranjskega glavarja Paukerja. Vrhovni policijski šef je za prijetje Čundra in Dimeža, oz. za plačevanje vohunov, odobril 300 goldinarjev.⁶⁵

Za denar ni bilo težko dobiti ljudi, ki so bili pripravljene pomagati roki pravice. Januarja leta 1860 so z okrajnega glavarstva Tržič pisali deželnemu predsedstvu v Ljubljano o dveh tipih z ne ravno najčistejšo preteklostjo.

Prvi je bil neki Josef Gollmayer z Golnika. Starejši, po glavarjevih besedah popolnoma zanesljiv in zvest mož, ki je že služil žandarmeriji kot ogleduh. Ker je oba dezerterja osebno poznal, je bil pripravljen pod pečatom tajnosti izslediti in naznaniti skrivališče obeh, za zmerno plačilo seveda, kar mu je bilo tudi zagotovljeno.

Drugi je bil neki Josef Meßner, posestnik iz Zvirč, ki je bil pred več leti zaradi težkega telesnega poškodovanja zaprt v Ljubljani, kjer se je z Zihlerom osebno spoznal. Zelo predrzen mož, ki je že služil kot zaupnik in kateremu je glavar mislil zaupati tudi v tem primeru, je bil pod pečatom molččnosti tako najet kot drugi zaupnik pri nalogi prijeteja dezerterjev oz. vsaj odkritja njunega skrivališča. Pri njem se je bilo nadejati najbolj gotovega uspeha, ker je oba ravbarja osebno poznal in ker je bila za glavo vsakega razpisana nagrada 50 gld. (to slednje je razumeti kot obljubo za pomoč pri prijetju, ker neposredne nagrade za glavo ni bilo razpisane). Obema je bilo ukazano, da o vsem obveščata glavarja ali žandarje. J. Gollmayer je nadzoroval vzhodni del, J. Meßner pa zahodnega.⁶⁶

O najetem vohunu je poročalo tudi litijsko okrajno glavarstvo. Tam so to nalogo pod pečatom molččnosti in za zmerno plačilo zaupali kar uradnemu slugi Matevžu Zabretu, ki je poznal Zihlerle še iz časov, ko je služil v kranjskem okraju. Še posebno dobro je poznal Zihlerlovo sodelavko, ki je bila obtožena sokrivde dejanj roparskega umora in kraje, Sedej Marijo vulgo Matenko, ki naj bi včasih obiskovala letne sejme v Litiji in Šmartnem.⁶⁷

⁶³ ARS, AS-16, št. 1746/1858 (29.5.1858).

⁶⁴ ARS, AS-16, št. 2864/1859 (26.7.1859).

⁶⁵ ARS, AS-16, št. 3760/1859, 3883/1859, 106/1860.

⁶⁶ ARS, AS-17, št. 20/1860 (18.1.1860).

⁶⁷ ARS, AS-17, št. 22/1860 (31.1.1860).

Dimeževi zadnji dnevi

Prvega so ujeli Čundra. O tem *Novice* 29.2.1860 takole:

»11. dan t.m. je vjela kantonska gosposka okolice ljubljanske dva grozovita roparja, ki sta se okoli Medvod potikala: Prelesnik-a, po domače Čundra in pa Dane-ta, unega v Ladii, tega v Mavčicah. Serčni gospod, ki je prevzel nevarno vodstvo ponočne patrole 10. tega mesca, bi bil kmali lahko rekel: 'celo noč smo lovili, pa nič nismo vjeli', ker res šele zjutraj ob štirih mu je obveljalo vjeti Čundra, ki je, na 18 let (pravilno na 16 let – op. avt.) v težko ječo obsojen, pred kakim poldrugim letom iz Oseka všel in se odsihmal spet po Kranjskem klatil, kradel in ropal. Ko so njega zasačili in v Medvode peljali, je izdal Dane-ta, kterege so tudi še tisto jutro v Mavčicah vjeli in potem dotični sodnii izročili. Še pa se klati – kakor ljudje pravijo – po Koroškem okoli in hudodelstva dopernaša Čundrov pajdaž, glasoviti Sicherl, po domače Dimež imenovan, ki na veliko let v težko ječo obsojen je tudi iz Oseka všel. Pač bi bilo bolje, ako takih tolovajev, ki so ljudem strah in groza, ne morejo varno zapertih imeti, da bi jih poslali naravnost v kertovo deželo.«⁶⁸

S prijetjem Prelesnika pa Dimež seveda še zdaleč ni ostal sam. To so vedeli povedati tudi z loškega okrajnega glavarstva, kjer jim je uspelo najeti tri vohljače, vendar so bili mnenja, da zaradi tega niso kaj prida napredovali in da ravbarji še vedno vodijo.

Po poročilih naj bi Dimež sedaj deloval z družčino osmih do dvanajstih razbojnikov. Skrivali naj bi se v gozdovih, stalno menjavali stan in imeli podporo vsepovsod, še celo pri najpoštenejših kmetih. To pa, kot že znano, zato ker so se vsi upravičeno bali, da bi jim izpuščeni kaznjeneec po prestani kazni »zažgal«. Po besedah okrajnega urada naj bi Ziherl v vaseh loškega okraja večkrat ponovil, da prebivalcev loškega okraja ne bo nadlegoval, ker da se med njimi počuti najvarneje.

Upoštevač to in pa dejstvo, da naj bi obširno hribovito in težavno območje devetih kvadratnih milj (518 km²) nadzorovala in pregledovala le ena žandarska postaja s štirimi žandarji, je bilo pač treba priznati, da niso imeli velikih možnosti za uspeh. Tajno obljubljanje plačila tudi ni dalo rezultata, ker je bilo ljudstvo navajeno, da se takšne nagrade javno oznanjajo in je imelo zaupanje samo v javne razglase.

Čeprav je bil okrajni urad že pred približno osmimi dnevi izgubil vsako sled za Ziherlom, pa niso dvomili, da so se rokomavhi skrili v hribe okoli Loke, ali da se lahko vsak čas spet pojavijo v okraju, kjer so imeli polno skrivališč, ki jih dotedaj še nihče ni odkril. Stalno zadrževanje tolpe skrajno nevarnih zločincev med ljudstvom naj bi učinkovalo na ljudi zastrašujoče in deloma tudi v moralnem smislu kvarno, zato je loški okrajni urad smatral, da so bile razmere tako resne, da so v interesu javne varnosti zaposlili za uvedbo izrednih sredstev. Deželno predsedstvo so torej prosili:

1. Da bi razpisalo nagrado 150 gld za tistega, ki bi pripeljal Dimeža, oz. podal tako konkretno informacijo, da bi ga na podlagi le-te lahko prijeli. Razpis te nagrade naj bi tudi javno objavili po občinah.

2. Da bi za čas, dokler ga ne bi prijeli, okrepili žandarsko postajo v Loki. Postaja v Loki, ki bi morala po sistemizaciji imeti pet mož, jih je imela takrat samo štiri. To pomanjkljivo moštvo seveda ni bilo kos nalogam, ki jim jih je nalagal okrajni urad. Okrajni urad je torej ponižno predlagal, da bi moštvo okrepili na osem mož, in to takih, ki so večči domačega jezika.

3. Vsi okrajni uradi naj bi na svojem območju stalno preganjali Dimeža in njegovo bando, vsako prijavljeno krajo raziskovali sproti in takoj, ker le tako bi se lahko nadejali uspeha. Okrajni uradi bi se morali o vsaki novi kraji, to je Dimeževi sledi, takoj obveščati med seboj (okraji Ljubljana, Kamnik, Kranj, Trzič, Radovljica, Idrija, Vrhnika in Loka).

Deželno predsedstvo, Chorinsky, pa je okrajnemu predstojniku, vitezu Leopoldu von Höffernu⁶⁹ na tri točke odgovorilo, da glede predlagane nagrade 150 gld, ne more nič, lahko pa za to uporabijo denar, ki je bil že odobren za ovaduštvo, saj so za prijetje Čundra porabili le 80 gld,

⁶⁸ *Novice*, 29.2.1860.

⁶⁹ Tudi v Loki je medtem že prišlo do zamenjave glavarja.

torej je še 220 gld na razpolago. Glede okrepiteve orožniške postaje, bodo poskrbeli, da bo le-ta vsaj polno zasedena, tako kot predvideva sistemizacija (pet mož). Sicer pa je zaradi preganjanja Dimeža in tovarišev na pet mož okrepljena tudi postaja v Kranju in naj torej sosednja urada sodelujeta v tem pogledu. Seveda je potrebno obveščanje in sodelovanje ogroženih okrajev.⁷⁰

Po Dimeževi vrnitvi v rodne loge, kot da je rokovnjaštvo v deželi ponovno oživilo (še en zaviralni moment rokovnjaške drame!). Požiganje, kraje in ropi so bili na dnevnem redu in so od prejšnje zime prerasli v skrb vzbujajoče stanje. Dimeža kljub odobrenem nagrajevanju za njegovo prijetje in vsemu trudu okrajnih glavarstev in žandarjev niso mogli prijeti. Ljudje, kmetje, niso hoteli sodelovati pri tej zadevi z oblastjo, ker so se bali maščevanja, če bi Dimež ponovno ušel.⁷¹

Strah pred rokovnjaško maščevalnostjo pa se je pokazal kot utemeljen. V Kranju so se začeli vrstiti podtaknjeni požari, glavni osumljenec je bil seveda Dimež. Pri tem so imeli vsi pred očmi njegove grožnje, da mora mesto požgati.

V noči s petega na šesti junij 1861, ko je ponovno izbruhnil požar že ob devetih zvečer, je bil sum v potrdilnem smislu odstranjen. Ogenj je takoj pri izbruhu pogasila pravkar prispela nočna straža (dan je junija dolg, mogoče je Dimež računal, da ob devetih nočno-požarne straže še ne bo). Odkrili so še eno pripravljeno »kurišče«, ki pa ni vzplamtelo. Skratka, bili so prepričani, da je to Dimež in nihče drug. To grožnjo je mesto vzelo zelo resno in deželno predsedstvo so štafetno (nemško slovenski, »Wolfov«, slovar iz leta 1860 štafeto prevaja kot *nalaš poslani poštni jezdec* – telegram torej) zaprosili, da jim takoj pošljejo vsaj dvajset vojakov in šest žandarjev.

Predsedstvo je tudi štafetno odgovorilo, da bodo žandarsko postajo v Kranju okrepili, vendar da bo okrepitev lahko prispela v Kranj najhitreje šele naslednji dan zvečer. Glede tega, da bi poslali v Kranj poleg žandarjev še najmanj 20 mož pehote, da bi zaradi nevarnosti, ki preti mestu, lahko organizirali dovolj močno stražo, pa je Chorinsky kranjskemu glavarju lahko svetoval le, da stopi v stik s tamkajšnjim poveljnikom topništva, majorjem Zellerjem, ki bo dobil ustrezne ukaze z ljubljanskega vojaškega poveljstva, da bi s patroljiranjem zaščitili »državna dobra« – zapor, davčni urad, okrajni urad, uradna poslopja. Samo po sebi pa se razume, da bo moral tudi okrajni glavar ustrezno uporabiti svoje organe in organizirati nočno stražo.⁷²

S poveljstva 3. armadnega korpusa (Ljubljana) so deželnemu predsedstvu odpisali, da so bili že ustno seznanjeni s prošnjo, da bi varovali občinske stavbe ponoči, vendar da bi bila to samo začasna rešitev. Treba bi bilo pač okrepiti žandarje, pa tudi občina sama bi se lahko resno potrudila, saj je zaščita prebivalstva v njenem interesu.⁷³

Malo prej smo lahko prebrali, kako se je loški glavar Höffern »pohvalil«, da se Dimež najvarneje počuti med njegovim ljudstvom. Tudi kamniški glavar Roeder ni hotel zaostajati in je bil mnenja, da si je Dimež izbral njegov okraj za svoje zatočišče, kadar so ga najbolj preganjali. Redko posejana domačije v tamkajšnjih gozdovih, pravi, nimajo druge izbire, kot da nudijo zatočišče Dimežu in njegovim. Dotedaj je bilo znanih enaindvajset takih skrivališč, ki so bila posejana na razdalji treh milj (približno 22 km) in jih je bilo nemogoče nadzorovati s skromnimi močmi, s katerimi je razpolagal okraj. Žandarmerijsko postajo v Kamniku so predstavljali en stražmojster in štirje možje, ki pa tudi niso mogli stalno in vsak dan zasledovati samo Dimeža, kar bi bilo pač potrebno.

Tudi Roeder je predstavil predsedstvu svoje točke za prijetje Dimeža:

1. Žandarmerijo v Kamniku naj do prijetja Ziherla in njegovih okrepe vsaj še s štirimi do šestimi možmi.

2. Okrajni urad bi lahko v sili, potrebi zahteval vojaško pomoč. Pri pogonih bi morali nujno na svojih mejah sodelovati vsi okraji hkrati.

3. Pogoni, podprti z vojsko, bi morali temeljiti na trdnem, vnaprej pripravljenem načrtu. Glavar Roeder je podal tudi svoj načrt: Na dan, ki bi ga določilo deželno predsedstvo, bi okraja

⁷⁰ ARS, AS-16, št. 318/1861 (26.5., 10.6.1861).

⁷¹ ARS, AS-16, št. 334/1861 (12.6.1861).

⁷² ARS, AS-16, št. 302/1861 (6.6.1861).

⁷³ ARS, AS-16, št. 321/1861 (9.6.1861).

Loka in Kranj začela s pogonom v smeri proti Savi. Okraj Okolica Ljubljane pa bi začel pogon v smeri proti Skaručni in Trzinu. Okraj Kamnik bi postavil pet pogonskih kolon. Ena teh kolon bi dobila nalogo, da poganja preko Jarš in Dragomlja ter zasede pot do Sv. Jakoba pri Savi in Podgorici. Ostale štiri patrolje bi poganjale iz Kamnika, Vopovelj, Vodic in Skaručne proti Mengšu in Trzinu. Kraje Mengeš, Domžale, Loko in Trzin pa bi zasedli tamkaj nastanjeni žandarji. Podprli naj bi jih tudi žandarji iz ljubljanske okolice. Sodelovala naj bi tudi vojska, ki bi v tistem času preverjala vse, ki bi bili brez dokumentov. Sodelovali naj bi tudi uradniki.

4. Vsak od omenjenih (ogroženih) uradov bi lahko vsakokrat in kolikorkrat bi bilo potrebno, zaprosil za vojaško pomoč pri lovu na Zihlerla.

5. Zagotoviti bi bilo treba (denarno) nagrajevanje obvestil, ki bi pripomogla k prijettju Zihlerla.

6. Zagotoviti bi bilo treba nagrado oz. odlikovanje za vojake, ki bi prijeli Zihlerla.⁷⁴

In res so Dimeža zasledili v kamniškem okraju. Glavar Roeder je lahko kmalu po razlagi svojega načrta za ujetje Dimeža poročal, da sta žandarja v obhodnici, Rozman in Resi, v okolici Vodic naletela na tri moške v spremstvu okrog sedemnajst let stare ženske osebe. Ko so zagledali žandarje, so ženska in dva moška začeli bežati, tretji, ki se ni takoj zavedel, zakaj ostali bežijo, pa je za trenutek obstal in žandarja sta ga ujela. Resi je zvezal moža, Rozman pa je zasledoval ostale, od katerih je bil po vsem videzu eden Dimež. Rozman je ukazal kmetom, ki so delali na polju, da mu pomagajo ujeti bežeče. Kmetje so pritisnili za njimi, vendar so se razkropili, ko je tisti, ki naj bi bil Dimež, potegnil dve pištoli in zagrozil, da bo ustrelil prvega, ki mu bo prišel blizu. Zaradi neprenehnega teka je žandar Rozman od utrujenosti dvakrat cepnil po tleh in slednjč zaradi napora celo kri pljuval. To so izkoristili bežeči in ušli preko žitnih polj v smeri proti Cerkljam.

Ujeti je izjavil, da se imenuje Franc Volčič (kar bi bilo lahko res – op. avt.), da je 26 let star in od binškošti tistega leta dezertel, usnar po poklicu (če je bil to res rokovnjač F.V., je ta del izjave pač »priređil« – op. avt.). Ljudi, v katerih družbi je bil, da ne pozna (jasno da ne!). Pri njem so dobili 105 gld 16 kr gotovega denarja. Z denarjem vred so ga predali vojaškemu sodišču, popoldan pa organizirali še pogon za pobeđlimi.⁷⁵

Za Dimežem so se poganjali tudi na drugem koncu, v litijskem okraju, kjer naj bi po poročilih glavarja Mordaxa večkrat videvali obči varnosti skrajno nevarnega razbojnika Dimeža z njegovim spremstvom v vaseh Hotič, Vače, Zagorje in Loke.

Pogon žandarjev in finančne straže, ki sta ga 31.12.1861 organizirala litijski in brdski okraj, ni pripeljal do drugih rezultatov, kot da so ugotovili, da je bil Dimež 8.12. v Vačah in dobili blago (*Effecten* – blago, lahko pa tudi menice, kar glavar v nadaljevanju tudi ironično izkoristi), ki so ga pustili za seboj Zihelr & Družabniki (*Sicherl et Consorten*), deloma kot nadomestilo za plačilo »oskrbnih stroškov«, deloma pa so ljudje robo pokupili. Slednja okoliščina bi tudi utegnila odkriti njegove pajdaše. Za prijette njihovega vrhovnega poglavarja pa bi bila potrebna dobro plačana vohunska služba.

Chorinsky je Mordaxu odgovoril, da za Zihlerla sicer ni razpisana direktna nagrada, vendar pa je za nagrado za njegovo prijette, za tistega, ki bi to omogočil, na voljo okrog 120 gld (najprej je napisano 220 gld, potem prečrtano in nadpisano »okrog 120«!). Zato naj kar naveže stike z zaupnimi osebami, v najstrožji tajnosti seveda, naj torej najame vohune in pošlje račun.⁷⁶

Dimež najde smrt v dimu

Tako je torej deželni glavar Chorinsky »škrtaril« z nagrado za prijette Dimeža. To je bilo vsekakor v nesorazmerju z Dimeževo slavo. Vsaj na Kranjskem. Vse več denarcev so na primer namenili za njegovega sodobnika na Ogrskem, Sandorja Rosza. Zanj so po zaslugi *Novic* vedeli

⁷⁴ ARS, AS-16, št. 344/1861 (14.6.1861).

⁷⁵ ARS, AS-16, št. 430/1861 (6.7.1861).

⁷⁶ ARS, AS-16, št. 15/1862 (3., 4.1.1862).

tudi na Kranjskem,⁷⁷ Dimeževa slava pa verjetno ni preseгла deželnih meja. Kaj se hoče – majhen narod, majhni lopovi, majhne nagrade...

Ampak tudi te male nagrade ni bilo treba nikomur izplačati, saj je Dimež storil kaj neslavno smrt glede na strašni sloves. Čast prvega uradnega poročila o njegovi smrti je doletela kamniškega glavarja Roederja. Njegovo poročilo predsedstvu se je glasilo takole:

21. t.m. (januarja 1862 – op. avt.) ob poltretji uri popoldan so na okrajni urad javili, da je v opekarni Josefa Skofiča v Trzinu izbruhnil požar in da sta v njem našla smrt dva neznanca moška. Roeder se je takoj podal na kraj dogodka, kjer je izvedel, da je omenjenega dne, okrog ene ure popoldan stanovalec, ki prebiva v hiši imenovani Wegmaistrova kajža (znana kot eno glavnih Dimeževih zatočišč), opazil, da se iz opekarne Josefa Skofiča, oddaljene približno 800–1000 korakov, vali dim iz tistega dela opekarne, kjer so trije stanovanjski prostori za sezonske delavce v opekarni. To pa je bilo nenavadno, ker je v tem času opekarna brez stanovalcev.

Stanovalec omenjene Wegmeisterove kajže je takoj pohitel k opekarni in tam našel stanovanje namenjeno delavcem v opekarni od znotraj zapahnjeno. Vrata je odprl na silo s sekiro, ki jo je prinesel s seboj. Ko je odprl vrata, je po dimu, ki je silil iz sosednje sobe, opazil, da je ogenj izbruhnil tam. Tudi ta vrata so bila zapahnjena z notranje strani in odprl jih je kot prejšnja. V sobi sta ležali dve trupli. Eno je bilo na zgornjem koncu že skoraj povsem zoglenelo, drugo pa povečini še dobro ohranjeno. Trupli je zvelkel na plano.

Eno teh trupel je bilo veliko in krepko grajeno, obraz pa je imelo zoglenen do neprepoznavnosti.

Drugo truplo je bilo srednje postave in nekaj šibkejše. Obraz je bil sicer sajast, drugače pa je bilo truplo dobro ohranjeno, razen leve noge, ki je tudi zgorela. Pripadalo je moškemu, staremu okrog 30 let. Lasje so bili temnorjavi, skodrani, dolgi. Oči bi bile lahko sive. Kratki, redki brki so

⁷⁷ Novice, 16.5.1857, »V Segedinu je prišel strahoviti tolovaj Rosza Sandor, za ktereга je bilo 10 000 gld. postavljenih, v oblast.«

Novice, 25.5.1857, »Grozovitega ogerskega roparja, ki se imenuje Rosza Sandor, in kateri je bil od leta 1832 strah in groza vsi deželi, so, kakor je novičar že povedal, res vjeli. Že od leta 1853 je 10 000 gold. tistemu v dar obljubljenih, kdor tega prederznega razbojnika živega ali mertvega sodnii izroči. 10. dan t.m. so ga vjeli v Segedinu, kjer je bival pri svojem najboljem prijatelju in botru Katonu Palu; v nekem razporu ga je Katonova žena s tepačo butila po glavi, da se je brez zavesti zgrudil; v tem so ga zvezali in izročili sodnii.«

Novice, 19.9.1857, »Znanega tolovaja Rosza Sandor-a so 10. t.m. v Budo pripeljali, kjer bo, hudodelstva veličanstvene razžalitve obdolžen, sojen, ker mu nobenega ropomora ne morejo dokazati.«

Novice, 29.9.1858, »Iz Ogorskega. Težko je bila kadaj kaka sodna gosposka v taki zapreki, kakor je ta čas deželna sodnija v Budi. Ondi sedi namreč hudo sloveči tolovaj Rosza Sandor, ktereга so že pred letom vjeli in najpervo v Segedinu zaperli. Kaj se mu je zgodilo? je bilo že mnogokrat vprašanje; tega razbojnika pa ne bo težko obsoditi! Kaj še! Rosza, več ko deset let strah in groza ogerske dežele, mož, kateri si je v povestnici od tolovajev in razbojnikov eno prvih mest pridobil in kateremu je jezični svet še marsikatero pripisal, od ktere se mu nikolj še sanjalo ni, in kateri po celi Evropi slovi, sedi v ječi, pa nihče ga ne more kakega hudodelstva prepričati! Kar je pred marcom leta 1848 vganjal, je amnestija iz spomina izbrisala; 1848 se je vdeležil punta, ko so bili pa Madžari ukroteni, se je lotil zopet starega dela – to ve vsako dete, pa nihče se ne upa, zoper njega pričati. In ta sedi in bo sedel, dokler mu neogibljiva osoda ne pritisne na vrat paragrafa, kateremu ne odide nobeno hudodelstvo.«

Novice, 12.1.1859, »Iz Ogorskega, iz Bude. Kmalo se bo začela pravda zoper najhujega roparja tega stoletja – Rosza Šandorja, ktereга so lani vjeli in ga imajo v kasarni v Budi (Ofen) terdo zapertega. Preiskave njegovih hudodelstev so sklenjene; le še nekateri kraji okoli Segedina, kjer je Šandor največ tolovajstva svoje uganjal, se imajo ogledati. Sila veliko prič bo zaslišanih in pravdi, o kateri so že celi kupi papirja popisani. Gotovo je, da je 5 ljudi umoril, dvakrat pa mu je ta namen spodletel; veliko ljudi je oropal in težko ranil, in še več drugih hudodelstev je dopernesel.«

Novice, 9.2.1859, »Iz Ogorskega. Roza Šandor je obotel v Budinu in zato je dan njegove sodbe odložen, ki je bil postavljen na 15. t.m.«

Novice, 2.3.1859, »Iz Ogorskega, iz Pešta. 22.2. je bila sodba zoper Roza Šandorja sklenjena. Obsodili so ga zavoljo več hudodelstev na vislice. Roza Šandor je 45 let star, bolj drobne srednje postave; roke ima majhne, bele in mehke, kar priča, da se ni nikoli s težkimi deli ukvarjal; njegovo obličje razodeva zvijačnost. Pri končni obravnavi je bil izperva brez vsega strahu in toliko manj se je bal, kolikor manj obtoživnega so prve prič zoper njega povedale. Ko so pa pozneje druge prič mu do zobca pokazale, da hoče vse utajiti in ko je vidil, da mu več in več kropa priteka, je začelo njegovo serce vpadati in pravijo, da je Roza Šandor, od testega dneva, ko so prič zoper njega govorile, pa do drugega najmanj za tri leta se postaral.«

Novice, 10.8.1859, »Iz Ogorskega, iz Budima. Glasovitega razbojnika Rosza Sandorja, ki je bil zavolj svojih hudodelstev k smrti obsojen, od cesarja pa pomilosten na dvajset let v ječo, so te dni po železnici tirali v Kufstein na Tirole; pravijo, da je tako zlo bolehen na pljučah, da ne bo dolgo živel.«

bili nedoločljive barve. Zobje so bili vsi, dobro ohranjeni in pravilni. Ušesa so bila majhna in na desnem luknja za uhan. obraz je bil ovalen, ličnice precej poudarjene. Dlani so bile majhne in nežne, na levem zapestju je bila lahko opazna sled neke stare ureznine, na desnem laktu pa svetlordeče tetoviranje – napol odprt venec in v njem črki F. S. in pod njima H. (ali M.) S., v latinski kurzivi. Nepoškodovana noga (stopalo) je bila izrazito majhna. Koža (po telesu) je bila nenavadno nežna in mehka, dolžina telesa (*die Länge des Körpers* – je bil pač iztegnjen) pa 62–63 palcev (pribl. 163–166 cm).

Truplo je bilo oblečeno v bombažno srajco, izvezen telovnik, dvoje spodnjih hlač in hlače (vsa oblačila so bila fine izdelave in blaga). Na nepoškodovani nogi je bila dolga nogavica in ličen škorenjc iz telečjega usnja.

Splošen vtis, ta dejstva, so govorila, da je to truplo Franca Ziherla, vulgo Dimeža.

Drugo, popolnoma neprepoznavno truplo je bilo povsem kmečko opravljeno – na sebi je imelo dvoje spodnjih hlač, hlače in škornje, kakršne nosijo na Gorenjskem.

V sobi, kjer sta se nahajali trupli, so našli še dva jopiča in dva klobuka (prav tako »fino« in »kmečko« robo), dalje denamico, dva zlata dukata (iz let 1742 in 1794), osebno izkaznico, izdano v Radovljici na ime Anton Zaplotnik, srebrno uro z verižico, nabito dvocevno pištolo, snov v kroglicah, ki so jo smatrali za arzenik, več kozarcev in steklenic.⁷⁸

Predsedstvo je o kamniškem poročilu obvestilo okrajni urad v Kranju, da bi v Kranju na podlagi osebnega opisa potrdili, če truplo res pripada Dimežu (posebej so še poudarili, da naj kranjski okrajni urad primerja podatke o telesni višini s svojimi), ker da ga v Kranju dobro poznajo, saj so ga od tam poslali v prisilno delavnico in leta 1848 ali 1849 vtaknili v vojsko in mu slednjic tudi sodili v Kranju zaradi roparskega umora (pri tem zveemo za nov podatek – Dimež naj bi bil torej še pred dezerterstvom v prisilni delavnici).⁷⁹

Šele novembra istega leta (čez dobrih osem mesecev) pa je predsedstvo pisalo kamniškemu okrajnemu uradu, da je kranjski okrajni urad 4.11.1862 posredoval predsedstvu akte o zaslišanju in tožbi proti Francu Ziherlu, iz katerih je razvidno, da eno od trupel iz opekarno nedvomno pripada Dimežu.

Za drugo truplo pa se upravičeno domneva, da pripada Jakobu Logarju, vulgo Fortunovemu, ki so mu pravili »ta črni Jaka« (iz loške okolice).⁸⁰

O dogodku je seveda poročalo tudi časopisje. Dopisnik iz »okolice Komendiške na Gorenjskem«, se je med drugim ubadal tudi s »črkoslovnimi« problemi:

»Uni dan sta dva človeka v Šunkarjevi cegelnici se zadušila in potlej tudi nekoliko zgorela, eden po nogi, drugi po glavi. Da sta bila tatova in razbojnika, ki sta v cegelnici zavetje iskala, ni dvombe bilo, ker so našli pri nju orožja, par cekinov itd. Brž se je hrup zagnal, da je eden med njima tisti glasoviti ropar bil, ki ga cela dežela pozna pod imenom »Dimež«, piše se prav za prav »Ziherl«; drugi pa so rekli, da ni bil Dimež. Za gotovo morem povedati, da eden med njima je imel, kakor imajo po navadi nekteri ljudje, zlasti soldatje in rokodelci, na roki v kožo vbodeno ime »Franc Z«, – na členih ene roke zaceljeno rano, ker se je bil še kot mlad fant s koso vrezal, – dolge lase, da se je mogel večkrat za žensko obleči; tudi mera njegove velikosti se s popisom ujema. – Le to se mi nekako čudno zdi, da bi se mogla črka Z na Ziherl-a obračati, ker težko, da so v prejšnjih letih Ziherl drugače pisali kot Sicherl s črko S.«⁸¹

Čeprav trdi, da »more za gotovo povedati«, da je imelo truplo na roki vtetovirano »Franc Z«, se poraja dvom v to, ker gre le bolj verjeti temeljitemu poročilu kamniškega glavarja, ki pa takšnega tetoviranja ne omenja.

⁷⁸ ARS, AS-16, št. 88/1862 (23.1.1862).

⁷⁹ ARS, AS-16, št. 182/1862 (24.2.1862).

⁸⁰ ARS, AS-16, št. 1502/1862 (16.11.1862).

⁸¹ Novice, 5.2.1862.

Laibacher Zeitung je k poročilu o najdbi trupel v opekarni vedela dodati, da v snegu ni bilo svežih stopinj in so tako predvidevali, da sta se Dimež in pajdaš v lopo zatekla pred zadnjim sneženjem.⁸²

Zaključek pa so izrekle *Novice* z besedami: »*Saj je menda vendar le res, da je unidan v cegelnici dim zadušil Dimeža, glasovitega roparja, in tako mu je 'nomen' bil 'omen'.*«⁸³

Dimež po Dimežu

Dimež in rokovnjači so še dolgo burili ljudsko domišljijo in velikokrat se je dogajalo, kot so komentirale *Novice* ob sojenju ogrskemu razbojniku, Sandorju Roszu, da »*mu je jezični svet še marsiktero pripisal, od ktere se mu nikolj še sanjalo ni*«. Romantičnim zapeljivostim se ni mogel povsem upreti že omenjeni Josip Benkovič, ki je pisal o rokovnjačih v *Domu in svetu* (1890). Tudi on je moral v svojih pričevanjih, ki dajejo drugače kar resen vtis, poseči po opravičilu kot je »*pravijo*«, npr. pri opisovanju dejanj Gregorja Hrastnarja:

»*Veliki Gropa ali prav za prav Gregor Hrastnar, je bil mož visoke, čedne postave, nekoliko podolgega obraza, snežnobelih, dolgih las in vedno po vojaško oblečen. Na stare dni je bil skoro popolnoma slep ter je prihuljeno hodil opiraje se na dolgo palico, da ga je bilo čudno gledati. Bil je zgovoren, dobrovoljen in srčen, ako je dobil dovolj žganja pod kapo. Svoje preteklo življenje je sam tako-le popisal: »Moja mati so bili v kamniški fari doma; jaz sem nezakonski vojaški otrok, rojen leta 1761 v Ljubljani. Okoli dvajset let star pridem k vojakom, bil sem osem let tambor (bobnar – op. avt.) pri grenadirjih, dvanajst let sem še kito nosil. Moji vikši so me iz prva imeli radi. Ko sem pa neki večer v Šiški predolgo ostal, zastavil sem jo napak; ko jo pa človek v mladosti napak zastavi, rada mu je vedno napoti. Taka se je godila tudi meni. Drugi dan sem bil kaznovan in potem sem začel vojakom uhajati, pa vendar nisem bil nikdar dolgo časa zaprt; palic in šib pa sem dobil brez števila, toda vse je bilo zastonj. Dvakrat sem bil v bitvi in sicer pri Veroni in Basanu. Potem sem bil vjet in na Francosko peljan. Leta 1812 sem šel z Napoleonom nad Ruse, pa sem ostal na Poljskem. Vsega vkupe sem služil cesarja 29 let.« Umril je dne 6. Marca 1855 na Trsteniku v 94. letu svoje dobe. Pravijo, da je glavar Veliki Gropa svoje podložnike v »Udnem Borštu nad Kranjem pod neko krivo jelko poročeval rekoč:*

In nomine patre

Vzem' jo na kvatre,

Če goršo dobiš,

Pa to zapustiš!»

Tudi za dogodivščine Jurija Bobeka je uporabil izraz, da je le-ta o njih »*godčeval*«:

»*Črni Jurij*⁸⁴ – *Jurij Bobek* – *se je porodil na Vrhpolju v neveljski fari poleg Kamnika okoli leta 1790. Bil je tihotapec, s Hrvaške je tihotapil tobak, pa tudi drugo (ukradeno) blago... Bil je*

⁸² *Laibacher Zeitung*, 23.1.1862.

⁸³ *Novice*, 12.2.1862.

⁸⁴ »Črni Jurijev« je bilo očitno več. V letu 1851 je izdajala tiralice, oz. naznanila, za nekim drugim »Črnim Jurijem« tudi ljubljanska policijska direkcija: »*Juri Kregar, po domače Černi Juri iz Dvorja v Cirkljanski fari, znan potepuh je prišel okrajnemu glavarstvu v Velikovcu na Koroškem v oblast, in je bil potem na šub poslan. Ušel je pa 10. aprila t.l. svojimu spremljevalcu blizo Olševka, kteriga je pretepel in tudi 30 kr. denarja mu uzel. C. k. okrajna zborna sodnija v Kraju prosi tadaj vse c. k. sodnijske in policijske oblastnijske na tega nevarniga človeka paziti, če v oblast pride, ga imenovani sodniji izročiti in to sim naznaniti.*«

18.7.1851, naznanilo ljubljanske policijske direkcije: »*V sodnim okraju Krajskim je prišel nek znan tat, Juri Kregar po domače Černi Juri iz Dvorja v oblast in pri njem se je več sumnih reči našlo, kakor: več križavcov po 2 gl. 12 kr., tolarjev šmarnih po 2 gl.; potem najstarejših tolarjev z letno številko in brez nje (nekteri cesarja Ferdinanda), ki so bili tiskani in ne liti, več dvajsetic in tudi bankovcov in denarnih listov, med temi so bile tudi tablice po 12 kr., kterih je tudi že več izdal. Dalje je izdajal tudi ogerske bankovce po 5 gl., in zadnjič je imel tudi 1 rudečo židano ruto in 1 rudečo pavoljnato omrelo pri sebi, ktere je, kakor je rekel, 4. maja v Ljubljani od neznanega kramarja kupil. Vse sodnije in varstvine oblastnijske so prošene, vse kar bi zastran teh reči zvedile, tu sem naznaniti.*«

9.8.1851, prekljk policijske direkcije v Ljubljani: »*Jurija Kregarja, vulgo črni Jur, ki so ga zasledovali zaradi obtožbe roparskega umora, so prijeli cerkljanski žandarji in ga predali okrajnemu sodišču v Kranju.*« (ZAL, KRA-2, a.e. 344, 5.5., 18.7.1851 in a.e. 418, 9.8.1851).

obsojen na vislice, pomiloščen je sedel pod ključem enoindvajset let. Vrnivši se iz ječe ... se je nastanil v svoji rojstni vasi in mirno preživel večer svojega življenja. Bil je v gozdu čuvaj nekaterim posestnikom in poleg tega je prosjačil.

O svojem zaporu v Gradiški je godčeval: »Bilo nas je več pod zemljo zaprtih, ležali smo na železnih mrežah, pod katerimi je tekla voda. Luč je prodirala v temnico le skozi odprtino v stropu; skozi to so nam spuščali tudi hrano...«

Najbolj nenavadno štorijo pa je Benkovič slišal o Dimeževem izvoru, za katero sam pravi »koliko je resnice v njej, sodi naj čitatelj sam!«

Po tej povesti naj bi Dimež izviral iz rodu grofov Gymesov, ki naj bi imeli rodni grad na visokem prelazu Gymes, ki vodi čez vzhodne Karpate iz Galicije na Ogrsko. Iz Gymes naj bi tudi nastalo Dimež.⁸⁵

Od vseh opisovalcev Dimeža gre še najbolj verjeti tudi že omenjenemu besniškemu župniku, Frančišku Serafinu Pokornu, čeprav tudi on ve povedati kako legendo:

»Spomina vreden je gozd »Utcenk« ali »Lucenk« (ime prihaja od lesenih kočic ali ut, v katerih so bivali potepuhi v grabnu za Brdicami). Tukaj namreč so bivali v prvi polovici 19. veka rokovnjači, kateri so delali po okolici ljudem mnogo preglavice. Bili so pa »Dimež« s svojimi 16. pomagači: Pepelnak, Fajdiga, obraza podolgastega; njega je orožnik ustrelil v bajti pod Šmarno goro; Muhen, Jurček, Travnov Janez, Benedek, Idrijčan (Vidčan), Planinec, Marinovec, Lonček, hud pretepač, Smrdovolar, Vogelcar, Šmarijčan, Cesar in drugi. Izmed teh plajšarjev je najznamenitejši »Dimež«, čigar pravo ime je Franc Zihrel. Porodil se je na Gorenji Savi v Šmartinu. Bil je čokat, krtnikast človek, srednje postave in kodrastih las, pozneje se je zadušil v Šunkarjevi opekarni pri Trzinu s Pepelnakom vred (Primeri: Dom in svet l. 1900, strani 246–247 in 280, kjer se njegova rodovina čudno opisuje kot plemenita, kar ni verjetno, ker Besničani so ga dobro poznali kot domačina. Mati je bila znana vulgo »Dimca«). Bil je jako pretkan in namazan z vsemi mazili zvičajnosti, Pripoveduje se o njem, da se je večkrat preoblekel, še celo v žensko obleko, da ga niso zasačili. Mnogokrat je celo z orožniki pil v družbi, kakor pri sv. Joštu, a ga niso spoznali. Ako je pa slutil, da bi ga utegnili spoznati, jo je hitro popihal, večkrat kar naravnost skozi okno in kmalu nato veselo zaukal kje v gozdu, kjer se je čutil popolnoma varnega, četudi so bili stražniki nastavljeni na vse strani. V Komornu zaprt je dvakrat pobegnil kot »deserter«. Nekoč pride ravno iz Bankove krčme v Besnici, kjer so se rokovnjači večkrat shajali in svoje zabave imeli, ter gre proti Spodnji Besnici. Nasproti mu pride orožnik, kterega prav pogumno vpraša, če ima kak »čik«, naj bi mu ga dal. Orožnik mu ga res da, poleg tega pa ga tudi vpraša, ako je danes že kaj Dimeža videl. O da, odgovarja ta, ni še dolgo tega, odkar sem govoril ž njim ter še pristavi, ako se dobro požuri, ga lahko prav kmalu doide. Nato se zahvali za čik in odide. Ko pa v Rakovici sreča žensko, gredočo v Besnico, ji pa Dimež naroči, da naj pove orožniku, kterega sreča v Besnici, da je Dimežu čik podaril. Tako in jednako jih je vodil Dimež za nos vse, kateri so ga iskali dobiti v pest.

Da so pa ti postopači bili še bolj varni pred svetno oblastjo, so imeli stražo nastavljeno. In to so bile njih ženske vlačuge. Ako je le sraka vekala po Besnici, so rekli, sedaj pride gotovo patrola nad rokovnjače. In ženske so razobesile kako pisano ruto na smreke, da so jo lahko rokovnjači že od daleč videli in se poskrili ter zavarovali po gozdih ali pa tudi po kakih zemeljskih votlinah, izmed katerih je posebno ona znamenita doli ob železni cesti za Savo v Bregu. Še dandanes se vidi v njej kamenita miza in klopi v kamen vdelane in drugi ostanki. Bila je prava trdnjavica za potepuhe, kjer jih niso dobili v pest, ker je bil kraj nekdanj jako nepristopen.

Besničani so se teh klatežev jako bali, a vendar jim niso nič žalega storili, ker jih niso preganjali. Prigodilo se je nekoč, da je eden izmed teh rokovnjačev ukradel neki Besničanki ravno napravljeno peko z nečkami vred. Ko Dimež to zve, ukaže mu, da mora vse nazaj nesti in vso pot ga je dal tepsti za njegov čin. Take in jednake dogodke nam vedo starejši Besničani še dandanes pripovedovati o rokovnjačih, ki so se potikali po tej okolici, katera je ravno vsled tega prišla ob dobro svoje ime.«⁸⁶

⁸⁵ Dom in svet, 1890, str. 245–246, 276–277.

Romantično snov o rokovnjačih je uporabil tudi Jakob Alešovec za veseloigro, ki so jo igrali leta 1875. Ta »drama« se je potem izgubila in na prigovarjanje Alešovca samega, jo je na novo napisal dramski igralec Anton Danilo Cerar. Za to priliko mu je Alešovec poslal *»celo polo Dimežovih lopovščin, ki so še živele med ljudmi.«* Poleg tega je Cerarju veliko zgodb povedal še gostilničar Šušteršič pri Slepem Janezu v Šentvidu, pobrskal je po Bleiweisovih *Novicah* in tako se mu je nabral *»velik venec zgodb o tem razboritem človeku«*, da je sklenil napisati povest z naslovom *Dimež – strah kranjske dežele*.

V tej povesti je sem ter tja vpletenih ravno toliko resničnih podatkov, da človek ne more biti v dvomu, da je Cerar res hotel opisati življenje resničnega Dimeža – Franca Zihlerla, ki ga takoj na začetku preimenuje v Janeza in umesti v zakonsko družino v Bitnjo. Ker je povest pisana na osnovi zgodb, ki so si jih pripovedovali ljudje na način, da so bile vedno bolj zanimive, tu pač ne gre izgubljati časa z nadaljnjim pregledovanjem razlik med ohranjenimi dejstvi in povestjo. Opravičiti bi se veljalo samo neznanemu vojaku, katerega fotografijo Cerar objavlja na začetku svoje povesti in pod katero piše *»Dimež«*.

Če ob koncu povzamemo vso to »rokovnjaško zapuščino«, bi lahko rekli, da so bili ti naši rokovnjači več ali manj vojaški beguni, katerih način življenja je vseboval beraško-ciganske prvine in že prave tatinsko-roparske elemente z mafijskim pridihom. Tem dezertjerjem so se seveda dostikrat pridružili tudi drugi brezdelneži in lopovi, ki sicer niso bežali iz vojske. Opaziti je, da so se rokovnjačem pridružili tudi odpuščeni vojaki, ki niso imeli svoje imovine, svojih kmetij in so bili vajeni samo vojaškega načina življenja, tako da se po odpustu iz vojske niso znašli drugače, kot da so jemali na silo, kar so potrebovali.

Ljudje so se rokovnjačev bali, ker so bili nasilni in oboroženi, ter so jim dajali, kar so od njih zahtevali, predvsem hrano. Najbolj pa so se bali rokovnjaškega maščevanja in so si zelo redko upali naznanjati rokovnjače oblastem, saj so bili lahko gotovi, da bodo dobili rdečega petelina na streho, če bi rokovnjači izvedeli, kdo jih je prijavil. Kmetje in krajevne oblasti same so tožile, da je zakonodaja premila in izvršna oblast premalo učinkovita v boju z rokovnjači, saj se je le prepogosto dogajalo, da so se iz ječ izpuščeni ali pobegli kaznjenci maščevali ljudem, ki so pomagali pri njihovem prijetju. Pri tem so se vsi spominjali časov francoske okupacije, ko naj bi bila oblast proti rokovnjačem nadvse učinkovita, seveda pa je tu mogoče prisotnega tudi malo stereotipnega vzdihovanja za dobrimi starimi časi in nekakšnega kljubovanja tedanjim (neučinkovitim) višjim oblastem, češ *»oni včasih so znali, vi pa ne«*.

Okrajni glavarji so mnogokrat spominjali svoje nadrejene, da bi morali za *»nepopravljive primerke«*, kot so bili rokovnjači, ustanoviti delovne in deportacijske kolonije – tako kot so problem kaznjencev reševale kolonialne države. Ker pa za kaj takega Avstrija ni imela preveč dobrih pogojev in tudi ne posluha, so rokovnjaški problem poskušali reševati s kombiniranimi pogoni žandarjev, okrajnih ter občinskih oblasti. Rezultati pogonov so bili minimalni, pač nekakšna *»mimohodna demonstracija moči«* oblasti. Določene uspehe pa so dosegli s plačevanjem informacij o skrivališčih in trenutni navzočnosti rokovnjačev.

In če so bili rokovnjači še nekakšne romantične pojave, ki so pač živeli precej po svoje, pa je v kasnejši dobi vsa romantika izpuhtela in ostali so samo še *»klasični«* kriminalci.

Naj bo torej Dimežu odpuščeno in naj nam ostane v spominu bolj njegovo pismo ženi, kot pa poročila oblasti.

Povsem na koncu pa še edina šegava novica, ki sem jo dobil v zvezi z rokovnjači:

»Rokonači in berači na noge! Na Angležkem si jo je eden zmislił za vas, da bode te gotovo zadovoljni. V nekem časniku je namreč brati: »Napeljevanje, v šestih urah se beračevati naučiti.« Profesor Lazar Roonay se imenuje, in razglašā, da je šolo napravil, v kateri bo z besedo in djanjem beračevanje učil. Slednji, kateri je dobrega obnašanja in umne glave, se zamore v kratkem naučiti složno živeti. Uk ne bo drag. Iz prav mladih otrok se bo dalo v tej šoli storiti, kar bo kdo želel. Kraji mesta, kjer beračevanje največ prinese, se bodo z imenom povedali. Rane umetno posnete,

psi za slepe, berglje in vse, česar berač potrebuje, se bode, ročno tudi v druge dežele pošiljalo! Nej še kdo reče, da Angleži niso prebrisane glavice.»⁸⁷

Zusammenfassung

Dimež und seine Bande

Über die krainischen Janezi, die ihren Militärdienst am liebsten in den heimischen Wäldern absolvierten, oder: Militärdienstverweigerer nach krainischer Art

Gorazd Stariha

Durch die slowenischen Wälder des letzten Jahrhunderts strichen Militärdienstverweigerer, Deserteure, die 'rokovnjači' (Wegelagerer) genannt wurden. Sie beherrschten vor allem die ländlichen Gebiete, aber auch die Städte waren vor ihnen nicht sicher. Sie ernährten sich mit Betteln und Stehlen, gelegentlich griffen sie auch zu mafiaähnlichen Methoden, um ihre »Rechte« einzufordern. Diesen Deserteuren gesellten sich nicht selten auch Arbeitsscheue und Gauner, die übrigens nicht aus dem Militär flohen. Auch entlassene Soldaten tauchten in Gesellschaft dieser Wegelagerer auf. Sie verfügten über keine Habe, keine Bauernhöfe und waren lediglich an das Soldatenleben gewöhnt. Nach ihrer Entlassung aus dem Militär wußten sie ihre Existenz nicht anders zu sichern, als das für das Lebensnotwendige mit Gewalt zu entwenden.

Die Leute fürchteten sich vor den Wegelagerern, waren diese doch gewalttätig und bewaffnet. Sie gaben ihnen, was von ihnen verlangt wurde, vor allem Nahrungsmittel. Am meisten hatten sie Angst vor der Rache der Wegelagerer und zeigten sie nur selten bei den Behörden an. Sie wußten nämlich, daß im Falle, daß die Wegelagerer erfahren sollten, wer sie angezeigt hat, ihr Haus in Flammen aufgehen würde. Die Bauern und die Ortsbehörden selbst klagten darüber, daß die Gesetzgebung zu mild sei und daß die Exekutive im Kampf gegen die Wegelagerer geringe Effizienz aufweise. Es kam zu oft vor, daß sich Haftentlassene oder geflohene Haftinsassen an Leuten rächten, die bei ihrer Festnahme beteiligt gewesen waren. Dabei hatten alle die Zeit der französischen Besetzung im Auge, wo die Behörden bei der Bekämpfung der Wegelagerer äußerst erfolgreich gewesen waren. Dabei dürfte freilich auch der stereotype Rückblick auf die gute alte Zeit seine Rolle gespielt haben sowie eine Art Trotzreaktion gegen die jetzigen (ineffektiven) Oberbehörden im Sinne von: 'die Franzosen haben gewußt, wie man gegen die Räuber vorgeht, ihr aber nicht'.

Bezirkshauptmänner ermahnten oft ihre Vorgesetzten, es müßten für 'unverbesserliche Fälle' wie Wegelagerer Arbeits- und Deportationskolonien gegründet werden – so wie die kolonisierenden Länder das Problem ihrer Häftlinge lösten. Da es Österreich an den besonderen Voraussetzungen, aber auch am Gehör fehlte, ging man gegen die Wegelagerer mit kombinierten Säuberungsaktionen durch Gendarmen und Bezirks- und Gemeindebehörden vor. Die Ergebnisse dieser Hetzjagden waren äußerst gering, es handelte sich lediglich um eine Art Zurschaustellung der Macht der Behörden. Gewisse Erfolge erzielte man mit der Bezahlung von Spitzeln für Informationen über Unterschlüpfe und aktuelle Aufenthaltsorte der Wegelagerer.

In den fünfziger Jahren des letzten Jahrhunderts war der berühmteste Wegelagerer in Krain Franc Ziherl-Dimež, geboren im Jahre 1827 in Gorenja Sava bei Kranj. Auch er begann sein Wegelagererleben mit der Fahnenflucht, davor war er bereits in einer Zwangsarbeitsanstalt gewesen. Die Grenze zwischen dem Deserteur und dem Kriminellen überschritt er endgültig 1851 mit dem Mord an einem Grundbesitzer am Fuße der Šmarjetna Gora. Dimež wurde Ende 1852 festgenommen und vor Gericht gestellt. Der Prozeß, bei dem er zu achtzehn Jahren Haft verurteilt wurde, dauerte bis 1857. Seine Strafe sollte er in Osijek absitzen. Er brach aus dem dortigen Gefängnis aus und suchte in den heimischen Wäldern Zuflucht. Laut erhaltenen Quellen soll auch er Rache für seine Gefängnisstrafe geplant haben, doch dabei ist in Betracht zu ziehen, daß man ihm nach seiner Flucht wahrscheinlich manches zur Last legte, was er nicht verbrochen hatte. Im Vergleich zu seinem großen Ruhm erlebte er ein klägliches Ende: An einem Wintertag des Jahres 1862 erstickte er an Kohlenmonoxid, er und sein Spießgeselle wurden außerdem von einem Feuer erfaßt, das in seinem Unterschlupf – einer aufgelassenen Ziegelei – ausgebrochen war.

⁸⁷ Novice, 1.6.1858.